

A nemzeti könyvtár központi gyűjteményeinek olvasószolgálat a Budavári Palotában

PAJKOSSY GYÖRGY

A dolgozat az Országos Széchényi Könyvtár törzsgyűjteményének (azaz a könyvek és időszaki lapok gyűjteményeinek) az épülő új székházban tervezett olvasó- és tájékoztató szolgálati munkáját kívánja ismertetni. Nem foglalkozik a különgyűjtemények (a kéziratok, régi és ritka nyomtatványok, zeneművek, színháztörténeti dokumentumok, térképek, kisnyomtatványok és plakátok gyűjteményei) olvasó- és tájékoztató szolgálatával.

Mivel a tervek egyrészt adott — felépült vagy épülő — területhez, helyiségrendszerhez, továbbá egy — kevéssé variálható — szervezeti formához igazodnak, tartalmuk ezekhez kötődik. Ilyen módon kerül — a közvetlen nyilvános szolgálat kérdésein túlmenően — legalább ismertetésre a központi tájékoztató szolgálat nem közvetlen, kisugárzó (szakbibliográfiai, témafigyelő, dokumentáló) tevékenységének terve. A közvetlen nyilvános szolgálat érdekeltségének határáig vannak figyelembe véve a könyvtárközi (átkölcsönzés, központi katalógusok) és reprográfiai szolgáltatások.

Nem tárgya a dolgozatnak az a nem közvetlen bibliográfiai és informáló munka, melyet a könyvtár nemzeti bibliográfiai tevékenysége keretében kiadványok közreadásával végez.

Nem számol a dolgozat a nyilvános szolgálat és apparátusa tekintetében — az új épületbe költözés időpontjában, vagy az azt követő időszakban — a hagyományos és ma alkalmazott könyvtári ügyvitel és technika olyan mértékű modernizálásával, automatizálásával, mely a működési formákat lényegükben változtatná meg.

Az alábbiakban közölt tervek összhangban vannak (illetve semmiben sincsenek ellentétben) a várpalota már megvalósított, vagy a továbbiakban befejezendő építészeti, felszerelési, berendezési elemeivel, részleteivel, tényeivel. Az adott feltételek közt azonban számos kérdésben több megoldás is lehetséges. A kifejtett koncepció a szerző személyes elképzelését és véleményét fejezi ki.

A KÖZPONTI NYILVÁNOS SZOLGÁLAT HELYZETE ÉS TERVEI

A tervezés története

Az 1959-ben kelt döntés, mely szerint a helyreállítandó Budavári Palota nyugati szárnyába a Széchenyi Könyvtár költözhetik, a gyűjtemény sorsának végleges nyugvópontra jutását, a fél évszázada keserves gondokat okozó, krónikussá vált helyhiány gyökeres megszüntetését ígerte. A könyvtár vezetői örömmel fogadták a döntést: felismerték, hogy jobb megoldásra, újonnan tervezett modern funkcionális épületre évtizedekig sem lehetne remény. Megértették azt is, hogy a nemzeti könyvtárnak a pesti városmagból a budai várhegyre települése az olvasók számára csak viszonylagos hátrány. A kétszeresére nőtt főváros kulturális gócpontjai szükségképpen kerülnek messzebb egymástól s a fejlődő közlekedéssel a várhegy is, múzeumaival, tudományos intézeteivel egyre könnyebben megközelíthetővé válik.

Építészek és könyvtárosok együttműködésével még 1959-ben megkezdődött és 1961-ben nagy vonalaiban be is fejeződött az átalakítandó épület könyvtári betelepítésének általános tervezése. A főkérdésekben akkor véglegesnek tekintett épületterv átfogó ismertetése a könyvtár kiadványainak sorozatában 1964-ben jelent meg.¹

A tervezőmunka során mind az építőművészek, mind a velük együttműködő könyvtárosok különös figyelmet fordítottak az új könyvtárpalota nyilvános forgalmi (olvasók, kutatók fogadása és ellátása céljára szolgáló) zónáinak, épületrészeinek terveire. Eleve abból indultak, hogy itt a legnagyobb a könyvtár elmaradása a kor követelményei és a tényleg tapasztalt igények mögött. Megállapíthatták, hogy mind a tudomány világa, mind a közvélemény ebben a feladatkörben várja leginkább a könyvtár megújulását, mostoha viszonyainak alapos megjavítását.

A tervezési irományok is ezt a szemléletet tükrözik. Midőn az új épület akkor közelinek remélt elfoglalásához szükséges felkészülés teendőit és egyben a majdani működés elveit, hét „tervtanulmány” dolgozta ki, ezek közül három foglalkozott a leendő nyilvános szolgálat érdekkörébe vágó kérdésekkel.²

1963-tól a könyvtár néhány, erre a célra felvett új munkaerővel, főleg azonban ideiglenes belső munkaerő-átcsoportosítással meg is indította az

1. *Az új nemzeti könyvtár építésének programtervezete.* Javított kiad. Budapest, 1959, OSZK, 80 l. + mell.; *Sebestyén Géza—Farkas László: Új nemzeti könyvtárunk a várban.* Budapest, 1960, OSZK, 49 l. (Az OSZK kiadványai 51.); *Farkas László—Havassy Pál—Tombor Tibor: A nemzeti könyvtár új épülete a Budavári Palotában.* Budapest, 1964, OSZK, 71 l. (Az OSZK kiadványai 61.)
2. *Sebestyén Géza: Az új nemzeti könyvtár olvasószolgálat.* Kézirat. 1963, 63 l. + mell.; *Szentmihályi János: Az új nemzeti könyvtár tájékoztató munkája.* Kézirat. Budapest, 1964, 67 l.; *Pajkossy György: A nemzeti könyvtár kézikönyvtárai.* Kézirat. Budapest, 1964, 65 l. — A további tervtanulmányok a központi és különgyűjteményi katalógus-teendőkkel (Haraszthy Gyula), a gyűjteményi határkérdésekkel (Dezsényi Béla) és a raktározás kérdéseivel (Tombor Tibor—Farkas László) foglalkoztak.

új viszonyokra való felkészülés néhány nagyobb szabású munkálatát, egyes fontos katalógusok ellenőrzését, javítását, kettőzését, az új épület olvasótermeiben elhelyezendő nagy, szabadpolcos kézikönyvtárak címjegyzékének összeállítását, anyagának beszerzését, gyűjtését.

A hatvanas évek második felében azonban mind az építészeti részlettervezés, mind a könyvtári előkészületi munka meglassult, mert az építkezés nem haladt a remélt ütemben, a határidők évről-évre tolódtak. Időközi fejlemények miatt a már nagy vonalakban késznek tekintett betelepítési terveket át kellett alakítani, az épületben eddig számításba nem vett célokra helyet kellett felszabadítani. Az előnytelen módosítások a központi nyilvános szolgálat érdekeit is súlyosan érintették: belső munkaszobáinak mintegy felét elveszítette. A tervmódosítással a nyilvános szolgálatra vonatkozó eredeti elképzelések szinte megvalósíthatatlanokká váltak. 1970 körül a könyvtár a felkészülési feladatokra kivont munkatársakat jórészt kénytelen volt — a munkák felfüggesztésével, befagyasztásával — eredeti posztjaikra visszahelyezni, mert a növekvő napi feladatokban volt nagyobb szükség rájuk. Egyre nyilvánvalóbb lett ugyanis, hogy belátható időn belül csak a palota udvaraiba épülő vasbeton raktártornyok felépítésével és berendezésével lehet számolni, ami legalább a gyűjtemények raktárhiányát szünteti jórészt meg. 1973-tól kezdve ez meg is történhetett.

Alighanem a meghíúsult határidőkkel, a közvetlen aktualitás hiányával magyarázható, hogy a nemzeti könyvtárnak az új székház számára kidolgozott szakmai-ügyviteli terveiről további érdemleges közlemény könyvtári szakirodalmunkban évtizede nem jelent meg. A tervezés és felkészülés meglassult munkája ebben a hosszú időszakban csupán irattári anyagban követhető nyomon.³

Úgy tűnt, hogy 1975/76-ban, a várpalota dunai oldalának átadása után, a könyvtár építkezése végre meggyorsítható. Ebben az időszakban a könyvtárnak lehetősége nyílt arra, hogy az épület belső kialakítását illetőleg terveit felülvizsgálja és alapvető változtatások nélkül korszerűsítse. Szükség is volt erre, mert az eltelt másfél évtized alatt a könyvtár feladatai — tehát követelményei is — módosultak. Az 1976/77-ben elvégzett „áttervezés” lehetővé tette a könyvtár számára, hogy egyes kérdésekben az eredetileg igényelnél alkalmasabb megoldást találjon. A nyilvános szolgálat visszakapta a korábban elveszített munkahelyeket, növelni lehetett az olvasótermi alapterületet, illetve az olvasói helyek számát. Alkalmasabb helyet kaphatott az új terv szerint a könyvtár nagy előadóterme.

1980-ban, midőn e sorokat írjuk, az építészeti, felszerelési és berendezési részlettervek elkészültek, lezártnak tekintendők, nem módosíthatók, az új könyvtárárpület építkezése új szakaszba lépett. Üzemeltetési, működési kérdésekben annyiban szabad a könyvtár keze, amennyiben a már véglegesen meghatározott belső tér, berendezés és felszerelés a tervezett megoldások így vagy úgy való átalakítását lehetővé teszik.

3. Az ide sorolható utolsó publikációk: Tombor Tibor cikke a különgyűjtemények és a kiállítási termek elhelyezéséről (Az OSZK Évkönyve 1965—1966, 93—111. l.) és V. Windisch Éva cikke a történettudományi kézikönyvtár szerkesztésének munkájáról (Az OSZK Évkönyve 1968—1969, 280—294. l.).

Kívánatos, hogy egy készülő létesítmény működését már a tervezés során teljes részletességgel meghatározzák. Az ilyesfajta részletes tervezés azonban csak egzakt működési feltételek közt (például egy gépsorra, egy gyárra vonatkozólag) érvényesülhet. Egy könyvtár várható forgalma társadalmi tényezők függvénye, tehát egzakt biztonsággal a tervezésben meg nem ragadható. Az új épületbe költözködő könyvtár működését meg kellett részletesen tervezni minden olyan kérdésben, mely az építést, felszerelést, berendezést befolyásolja. A józanul felismerhető körülmények határán túl azonban el kell kerülni a meg nem alapozott, absztrakt döntéseket. A könyvtár az új épületben szükségképpen változott és a jelenleginél bonyolultabb viszonyok közt fog működni, teret kell tehát hagyni a helyi tapasztalatnak, a kísérletnek, a módoszatok gyakorlati megválasztásának.

A könyvtárnak az a néhány munkatársa, aki két évtized óta foglalkozik — az intézmény jelenlegi súlyos viszonyai közt élve és annak mai életvitelében is részt véve — az új épületben való működés terveivel, aligha remélheti, hogy az új épület megnyitásakor minden elképzelése azonnal és sikerrel megvalósítható. A nyilvános szolgálat elveiben és összefüggéseiben előre tervezett modelljét a könyvtárnak részleteiben a helyszínen kell majd kipróbálnia. Az új épületben megnyíló Széchényi Könyvtár nyilvános kiszolgáltatának teljes kifejllesztése csak működés közben valósítható meg. Ezt a véleményt könyvtártani tapasztalatok és könyvtártörténeti tanulságok egyaránt támogatják.⁴

A szolgálat jelenlegi helyzete

Széchényi Ferenc gróf gyűjteményeit a nemzetnek nemcsak megőrzésre, hanem egyúttal „a közhasználat számára” ajánlotta fel. A könyvtár létének és életének ez a szükségképpen való kettős arculata az elmúlt tizennyolc évtized során végig nyomon követhető és szembetűnő, hogy a használat igénye az évtizedek során egyre növekszik.

1866-ban nyílt meg 90 olvasóhellyel a mai „általános olvasóterem”. Csak több mint fél évszázaddal később kerülhetett sor arra, hogy a könyvtár (a hírlapok olvastatására, továbbá kutatómunka számára) további olvasótermeket nyisson. A különgyűjtemények többnyire máig is csak egyéb célra szolgáló helyiségekben, munkahelyeik szomszédságában tudnak olvasóik számára helyet szorítani. Ma a törzsgyűjtemény 134, a különgyűjtemények együttesen 58, azaz a könyvtár valamennyi épületében összesen 192 olvasót tud kiszolgálni.

A második világháborúig és az azt követő években elsősorban a raktárak zsófoltsága és helyhiánya okozott gondot. Nyilvános szolgálatában, az olvasók ellátásában a könyvtár ekkor még meg tudott felelni a vele szemben támasztott igényeknek. A különgyűjteményekben az igények és szolgáltatások egyensúlya (elavult felszerelésüktől, szűkös állapotaiktól eltekintve), mondhatni, ma is megvan.

A központi, a törzsgyűjteményi nyilvános szolgálat helyzetében azon-

4. Itt mond köszönetet a szerző Farkas Lászlónak a két évtizedre visszanyúló tervezés számos adatának szíves rendelkezésre bocsátásáért.

ban az ötvenes évektől kezdve alapvető változás következett be. A nemzeti könyvtár mind gyűjteményi, mind könyvtárközi vonatkozásban egyre újabb feladatokat kapott, néhány éven belül szervezetében is átalakult. Ugrásszerűen megnőtt a központi nyilvános szolgálatban az olvasó- és könyvforgalom. Mivel az egyik legidőszerűbb kulturális feladat a lakosság minél nagyobb hányadának könyvtári ellátása volt, a közkönyvtárak száma és kapacitása pedig ehhez sem Budapesten, sem országosan nem volt elégséges: más könyvtárakhoz hasonlóan a Széchényi Könyvtár is vállalta minden hozzá forduló nagykorú olvasónak — igényei jellegére való tekintet nélkül — helyben, olvasótermében, könyvvel, folyóirattal, hírlappal való ellátását (és a látogatást sok középiskolás diáknak is lehetővé tette). A kapuknak ezt a megnyitását a kultúrpolitikai célzaton kívül az a — hiányosan fogalmazott — tétel is igazolni látszott, hogy „a nemzeti könyvtár használatára minden állampolgár jogosult”. A használat előfeltételének tekintendő másik nemzeti könyvtári feladatnak: a megőrzésnek, archiválásnak úgy kívánt az intézmény eleget tenni, hogy bevezette minden belföldi kiadvány két példányban való gyűjtését s ezekből egy példányt eleve forgalomba nem bocsáthatóan sorolt raktárba. Kiterjesztette a könyvtár a másodpéldány-gyűjtést — amennyire a könyvpiac lehetővé tette — a múltra, a régi kiadványokra is.

Számszerűleg a törzsgyűjtemény forgalmának a megugrását a két világháború közötti legmagasabb szinthez képest a beiratkozó olvasók számának több mint tízszeresre, a látogatások és a használt kötetek számának kétháromszorosra növekedése jelzi.⁵ A forgalom — némi hullámmzással — a hetvenes évek második felében is ezen a szinten mozgott.

A könyvtáros, meggyőződése szerint, örül minden új olvasónak, a növekvő forgalomnak. A nemzeti könyvtárban azonban nem a minél nagyobb forgalmi eredmény a főcél és józan mérlegeléssel ennek a törekvésnek a kedvezőtlen hatásai is felismerhetők.

A felduzzasztott forgalom a felső határig igénybe vette a kevés olvasói férőhelyet és a szolgálat kapacitását. Mivel az egyre inkább elégtelennek bizonyuló, változatlan számú olvasóhelyen a diákok, továbbá a közművelődési igényekkel betérő olvasók száma nőtt meg, egyidejűleg romlott azoknak az olvasóknak az esélye (szabad olvasóhelyre, gondos és gyors kiszolgálásra), akik kutatási célból, specifikus igényekkel fordultak a Széchényi Könyvtárhoz, olyan anyagot keresve, amit csakis ott remélhettek megtalálni. A könyvtárba iratkozó olvasóknak és látogatójaiknak száma adataiban a kutató jellegű olvasók aránya évtizedek óta kitartóan csökken.⁶

5. A két világháború közt a beiratkozó olvasók száma évi ezer körül mozgott. 1959-ben (kerekítve) hétezeröttszázán, 1970-ben tízezeröttszázán, 1975-ben tizenháromezeröttszázán iratkoztak be. — A látogatás- és kötetforgalom legmagasabb adata (a központi olvasószolgálatban) a két világháború közt (1933-ban) 23 000 látogatás és 82 000 használt kötet. 1959-ben a megfelelő adat 69 000 és 228 000; 1970-ben 55 000 és 192 000; 1975-ben 61 000 és 212 000.

6. A részletes évi osztályjelentések a kutatók számának a csökkenésére 1961-től kezdve ismételten felhívják a figyelmet. Különösen súlyos e tekintetben a hírlapolvasóterem forgalmának kedvezőtlen átalakulása. Míg 1969-ben még a látogatóknak 52%-a jutott a kutatómunkát végzőkre, 1978-ban már csak 36%.

De még a tanulmányokat folytató, vagy egyéb önképzési vagy művelődési szándékkal (valójában tehát legfeljebb kivételesen a nemzeti könyvtár állományára szoruló) beiratkozó olvasók számarányának a növekedése sem egyértelműen kedvező. A forgalmi adatok szerint ugyanis a könyvtárban kisebb számú gyakori olvasó mellett jóval nagyobb számú alkalmi olvasó jelenik meg. Csakis így értelmezhető a beiratkozások számának a látogatások és a használt kötetek számához képest rendkívül nagy növekedése. Ezt az aránytalanságot csak egy körülmény enyhíti: a modern közlekedési körülmények közt növekszik a könyvtár alkalmi vidéki olvasóinak a száma.

Még kedvezőtlenebb a kép, ha a többszörösére duzzadt forgalmat az állomány oldaláról vesszük szemügyre. A nagyszámú igényben nagy az ismétlődés: ugyanazt a kézikönyv-, tankönyv-, lektúryanagot sokan és sokszor, egyidejűleg is igénylik, ezért rendszerint valamennyi kiadása forgalomba kerül és sok esetben elhasználódik, elrongyolódik. Az állandó raktári helyhiány okozta bonyolult viszonyok nem is tették mindig lehetővé, hogy a könyvtár a másodpéldányt használtassa és az archivális példányt óvja. Különösen sok gondot okozó helyzet alakult ki a hírlapok és más időszaki lapok gyűjteményében. Itt a következetes többesgyűjtés nehezen volt megvalósítható és a tömeges igénybevétel kártételét megsokszorozta az újságpapír, a fatartalmú papír előregedése. Ezért a könyvtár 1968-ban kénytelen volt a gyűjteményében szereplő régi bel- és külföldi magyar nyelvű újságok első — többnyire egyetlen — példányának a forgalmát radikálisan korlátozni, erőltetett ütemben megindítani ezeknek az újságpéldányoknak a filmre vételét és az igénylők számára a filmen való olvasás előfeltételeit fejleszteni.

A nyilvános szolgálat jelenlegi viszonyainak további teherterele a külső raktárakból be- és visszaszállítással való kiszolgálás és ennek növekvő aránya. Maga a szállítás is rongáló tényező s emellett — egyre növekvő számadataival, az igénylések gyors ismétlődésével — nyilvántartási gondokat okoz és egyre több hiba forrása. Jól érzékelteti három adat, hogy itt milyen könyvtömegről van szó. A könyvek és időszaki lapok gyűjteményei az utóbbi húsz évben 620 000 kötettel, azaz több mint 40 százalékkal növekedtek. Jelenleg viszont már e gyűjtemények mai állományának mintegy 60 százaléka, 1 276 000 kötet, van a központon kívül, az olvasótermektől távol, a várépület raktáraiban és más raktárakban; 1979-ben a használatra beszállított művek száma megközelítette a százézetet.

Nem lenne teljes a kép a szolgálat jelenlegi viszonyairól annak említése nélkül, hogy az adott nehéz helyzetben is van egy törzsközönség, mely ragaszkodik a könyvtárhoz.

Kedvezőbb a tájékoztató szolgálat helyzete. Míg a két világháború közötti időszakban, a szolgálatnak a harmincas években történt megszervezésekor — az akkori olvasóforgalomnak megfelelően — csak viszonylag kisebb számú, de speciálisabb jellegű tájékoztatásra volt szükség, a forgalom megnövekedése itt is fejlesztést tett szükségessé. A szolgálat berendezkedett a nagyobb számú és a felsőfokú tanulmányok aktuális igényeihez igazodó szaktájékoztatásra. A hatvanas évek elején megindult a szolgálat kézikönyvtárának a növekvő fejlesztése. Tetemesen megnőtt a bel- és külföldi írásbeli tájékoztatások száma. Míg a külföldi megkeresések nagy része

magasszintű tudományos tájékoztatást kíván, belföldről (elsősorban vidékről) sok a felsőfokú tanulmányok diplomamunkáival, szakdolgozataival kapcsolatos, irodalomkutatást, témabibliográfiát kérő levél. A tájékoztató szolgálat, létszámában is megerősödve, a lehetőséghez képest szakosított munkamegosztásra törekszik, különösen az irodalomtudomány és történet-tudomány terén. Több személyi- és más hungarika-bibliográfiai kiadvány után az utóbbi években két, állandónak tervezett bibliográfiai sorozatot indított meg.⁷

Munkáját a tájékoztatás is — az olvasószolgálattal együtt — rendkívül rossz munkahelyi adottságok közepette végzi és jelenleg ezek a körülmények csak tovább romlanak. Elégtelen a munkahely, beteltek a katalógusok, a bibliográfiai kézikönyvtár új anyaga csak korábbi anyagnak a raktárba küldése árán sorolható be. Egyre inkább éppen a koncentrációt kívánó szellemi munka feltételei szűnnek meg.

A központi nyilvános szolgálat jelenleg nem tud, nem tudhat megfelelni feladatainak, a társadalmi igénynek. A könyvtár e része számára csakis az új épület hozhat megoldást. De a könyvtár mai körülményei közt sem halasztható el a kutatómunkát végző olvasók ellátásának a javítása. Másrészt a szolgálat arra kényszerül, hogy csökkentse a szállítással járó forgalmat és ezzel védje a gyűjteményeket a túlzott igénybevétel okozta elhasználódástól. Mindkét követelményt a közérdek állítja fel. Ezért tervez a Széchenyi Könyvtár központi nyilvános szolgálatában az új épület megépítéséig állományforgalmi korlátozásokat.

Az új épületben tervezett szolgálat alapelvei

A könyvtáros-tervezők⁸ a magyar nemzeti könyvtár történetileg elfogadott, illetve a huszadik század második felében felismerhető feladataiból, a nyilvános szolgálat jelenlegi helyzetének tanulságaiból indultak ki. Eleve arra törekedtek, hogy munkájukban minél többet értékesítsenek a modern könyvtárépítés nemzetközi szakirodalmából, tapasztalataiból.

Bár a reprezentatív, műemlék jellegű palota adottságai megkötötték kezüket, éppen a központi nyilvános szolgálatra vonatkozólag sikerült sok mindent beépíteni a tervekbe a nemzetközi könyvtárépítési törekvések modern alapelveiből. Ezekben az alapkérdésekben minden érdekelt gyorsan egyetértésre jutott.

Először is abban értettek egyet, hogy az új könyvtárban a nyilvános szolgálat eddigi fogadóképességének többszörösére van szükség, mégpedig nagy összefüggő, jól megközelíthető térben elhelyezve, a későbbi, változó igényekhez és feladatokhoz képest, a lehetőségek szerint alakíthatóan

7. *Magyarországi irodalom idegen nyelven. A hazai szépirodalom fordításainak bibliográfiája 1945–1968.* Budapest, 1975, OSZK, 797 l. Előkészületben a kiadvány 1969–1980 időszaki kötete; *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1976.* Budapest, 1979, OSZK, 456 l.; *Ua. 1977.* Budapest, 1980, OSZK, 375 l. Előkészületben a kiadvány 1978., 1979. és 1980. évi kötete.

8. Az új székház könyvtári betelepítésének tervezését Sebestyén Géza alapozta meg és 1976-ban bekövetkezett haláláig irányította.

(„flexibilisen”) kiképezett környezetben. Ez az elképzelés csakis a palota második emeletén volt valóra váltható.

Alapelveként nyert elfogadást, hogy az új, nagyszámú olvasót ellátó szolgálatban közelíteni kell a könyvet az olvasóhoz, a világszerte, nagy központi könyvtárakban is egyre inkább tért nyerő „szabadpolc” elvének a megfelelő átvételével. Ez a nemzeti könyvtár olvasótermeiben nagy kézikönyvtárak létrehozásával valósítható meg.

A könyvtár történetileg alakult gyűjteményi tagolódásából következett a nyilvános szolgálat kiadványfajták szerint való szakosításának a fenn-tartása. Ezt az elvet — a különgyűjtemények anyagán kívül — a hírlapok és a mikrofilmek továbbra is érvényes kiszolgálási elkülönítése képviseli.

A nyilvános szolgálat mai válságából annak elfogadása vezethet ki, hogy az olvasók felkészültségi és érdeklődési szintje szerint a könyvtár óhatatlanul többfelé, de legalább is kétfelé van elkötelezve: elsősorban a tudományos és szakirányú kutatás felé, ezt követően pedig — a kutatásból átvezető fokozatokon át — a tanulmányi munka, az önképzés igényei felé, melyekben a közérdek ugyancsak felismerhető. Egyetértésben született az az állásfoglalás is, hogy a tanulmányi szintet el nem érő igényt (a szórakoztató olvasmányra irányulót) a könyvtár zárja ki feladatköréből.

A nagy kötetszámú kézikönyvtárak létesítésének elvéből következik végül az olvasószolgálati térnek és kézikönyvtárainak tudomány- és ismeretágak szerint való szakosítása.

A háromféle tagolásnak ezeket az elveit a könyvtár a tervekben saját viszonyaira alkalmazva tette magáévá.

A kiadványfajták szerinti szakosításban a modern szakirodalom formai fejlődésére figyelemmel — de közben történetesen a könyvtár XIX. századi elvéhez is visszatérve — a könyvekkel együtt szolgáltatja az olvasónak igénylésére, kézikönyvtáraiban is, raktáraiból is a folyóiratokat és szakfolyóiratokat.

Az olvasók munkaszintje szerinti igények különbözőségéből levezetett fontos döntés az, hogy egyrészt az érdemi kutatómunkát végzők számára, másrészt a pusztán tanulmányokkal foglalkozók számára külön olvasótermi mezőnyöket, tereket vagy termeket kell berendezni, mert különben az következik be, melyről mai viszonyaink tanúszkodnak: a „tanulmányi” olvasók nagyobb és gyorsabban növekvő tömege elfoglalja a kutatók helyét.

Az ismeret- és tudományágak szerinti szakosítás kézenfekvő alapelve elfogadásra talált, részleteiben azonban sok gondot és vitát okozott. Végül is azonban, ebben a messzire vezető kérdésben is egyetértés született, az alábbi tételben:

A magyar nemzeti könyvtár, történeti okokból, más és más körben különböző szinten képes olvasói szolgáltatásokra. Páratlanul egyöntetű, hungarika jellegű gyűjteményeiből a belföldi kiadványokat minden ismeret- és tudományágban „teljességben” tudja szolgáltatni, külföldi magyar vonatkozású gyűjteménye ilyen átfogó keretekben már sokkal kevésbé teljes.

Vannak azonban olyan nemzeti ismeret- és tudományágzatok, melyek a könyvtár állományában nemcsak teljes belföldi kiadványanyagokkal szerepelnek, hanem ott külföldi szakirodalmuk is páratlanul gazdag. Ilyenek: a magyar irodalomtudomány (és irodalom), a magyar történettudomány,

a magyar nyelvtudomány. Ezekben a tudományágakban a könyvtárat gyűjteményei a kutatómunka kiváló műhelyévé teszik. A tudomány számára előnyös, hogy ezekben, vagy ezek közül egyesekben a könyvtár szakkönyvtárként is működjék, természetesen nemzeti könyvtári feladatainak sérelme nélkül. Végül is a könyvtár ezt a szerepet a magyar irodalomtudomány és a magyar történettudomány ágazatában vállalta magára és döntött arra vonatkozólag, hogy az irodalom- és történettudomány számára, éppen a szakkönyvtári feladatok ellátása érdekében az új épületben kutatótermet nyit, megfelelő, kutatói jellegű kézikönyvtárral. A könyvtárban kutatómunkát végzők nagy többsége ezeknek a tudományoknak a területén dolgozik.⁹

A „tanulmányi” olvasók körében ugyancsak a humán és társadalmi tudományi igények szerepelnek nagyobb arányban, itt azonban már az irodalom és történelem túlsúlya kisebb. A tanulmányi olvasóterem-láncolatban a könyvtár a szakosítást valamennyi ismeret- és tudományágnak helyet adva kívánja megvalósítani (mégis, az alkalmazott tudományok tekintetében, szakirodalmuk arányaihoz képest szűkebb mércével mérve). Az ismeretek ezen átfogó spektrumában a könyvtár különösen a belföldi kiadványok forgalmazására készül fel és az olvasótermi kézikönyvtárakat is főleg az újabb kiadású belföldi kiadványanyagból állítja össze.

Döntés született abban a kérdésben, hogy a bibliográfiai jellegű általános segédleteket — célszerű mértékben a könyvtár valamennyi segédkönyvtárából összeválogatva — az olvasók és könyvtárosok közös használatára az olvasószolgálati térség egyik alkalmas pontján bibliográfiai kutatóteremben kell elhelyezni, szigorúan prézens jelleggel, egyben ide telepítve a gyűjteményre épülő általános tájékoztatást is.

Egybehangzó volt a tervezők állásfoglalása abban, hogy az újonnan megnyíló könyvtárat a kor színvonalán kell felszerelni gépi-műszaki berendezéssel; ez ma már a modern könyvtárban nélkülözhetetlen. Különösen fontos ebből a szempontból a függőleges közlekedés és szállítás jó megoldása az épület minden erre szoruló pontján; jó távközlési berendezés az épületben, különös tekintettel a raktárnak szóló igények gyors eljuttatására; a raktári állományból igényelt darabok gyors vízszintes és függőleges szállítása; végül az olvasók számára a gyors reprográfiai szolgáltatások (film- és papírmásolatok) biztosítása.

Nem kisebb fontosságú azonban a belső berendezés, a bútorzat kényelme, az olvasó számára a kellemes környezet és zavartalan munkalehetőségek korszerű együttese sem.

A központi nyilvános szolgálat szervezeti kereteit illetőleg ajánlás született arra vonatkozólag, hogy az olvasószolgálat és tájékoztatás egymással összefüggésben dolgozó külön osztályokban szervezendő meg. Ugyanekkor a tervezésben részt vevők állást foglaltak a könyvgyűjtemények

9. A könyvtár a forgalmi adatokban a használt irodalom tudomány szakok szerinti megoszlását két évenként, negyedéves mintavétellel vizsgálja. 1980. I. évkönyvében a törzsgyűjteményben használt anyag 63 százaléka a magyar irodalom, irodalomtudomány és történettudomány részesedése. Ugyanebben az időszakban a törzsgyűjteményben használt anyagnak 92 százaléka tartozott az általános művek, a társadalmi tudományok és művészetek ágazataiba.

önállóságának, olvasószolgálati és gyűjteménykezelési különállásuknak a fenntartása mellett. Ezeknek a dokumentumoknak a feldolgozása, megőrzése és használatása így biztosítható magasabb színvonalon.

Egyetértés fogadta a tervezés késői szakaszában azt a gondolatot, hogy a III. emeleten előadóterem helyett olvasóterem létesüljön. Nemcsak az olvasóhelyek számát lehetett így növelni, hanem sikerült megszüntetni a korábbi tervek egyik nyitott kérdését. A második emeleten a központi olvasószolgálat működtetése és a harmadik emeleti előadóterembe rajta keresztül áramló forgalom ugyanis valójában gyakorlatilag összeegyeztethetetlen maradt. Az áttervezéssel az előadóterem megfelelő helyet kap az épület I. emeletén, ahol forgalma ilyenképpen a felette elhelyezett olvasószolgálat működését nem zavarhatja. A III. emeleti olvasóterem rendeltetése többféleképpen dönthető el s ez a kérdés még megoldásra vár.

Az együttes tervezőmunka során azonban akadtak olyan kérdések is, melyekben különböző álláspontok alakultak ki. Ezek a náluk fontosabb alapelveknek az építkezésben és előkészületekben való érvényesülését nem zavarták, eldöntésük pedig — az építkezés és a műszaki tervezés állapotához és a könyvtár csökkent előkészületi munkalehetőségeihez képest — nem volt sürgős. Máig azonban már ezekben a kérdésekben is többé-kevésbé végleges állásfoglalás alakult ki.

Ilyen kérdés volt az olvasók közlekedő útja a könyvtárban, illetve útnak (a gyűjtemények biztonsága érdekében való) kontrollja. Nem volt megoldható, hogy az olvasók, az egyéb látogatók és ügyfelek útja ne keresztesse egymást. A tervek szerint a könyvtár a III. emeleten is fogad ügyfeleket, nem is beszélve az ugyanitt elhelyezett büfé forgalmáról. Nem látszott tehát lehetségesnek, hogy a belépő olvasó a bejárat és ruhatári ellenőrzés után további újabb ellenőrzéstől mentesüljön. A lehető megoldás, hogy a belépő ellenőrzés és a ruhatár szükség szerint való igénybevétele után könyvek be- és kihozatalának tilalmára vonatkozó szigorú kontroll a (központi és különgyűjteményi) olvasótermek bejáratában legyen. Állományba tartozó darabok tehát az olvasótermeken kívül kézben nem lehetnek. Az épületből kikölesznözött állományi anyagot a kölcsönző kiviteli engedéllyel adja ki.

Tartalmas, érdemi és hosszantartó vita folyt a könyvtárosok közt a létesítendő olvasótermek jellegéről, elhelyezésükről és kapcsolataikról. Az első tervekben még szereplő ifjúsági olvasóterem később, indokoltan, elmaradt. A kutatótermek és a tanulmányi olvasótermek elvi kettősségében való megállapodás után továbbra is beható vita tárgya maradt, hogy e kétfajta olvasói térséget lehet-e közös kézikönyvtárral ellátni, vagy a kétfajta olvasó számára más és más jellegű külön kézikönyvtárat kell (legalább is az irodalomtudomány és a történettudomány területén) felállítani, vállalva ezzel jelentős számú műnek a kettős, itt és ott való feállítását. Annak idején, a kézikönyvtárak jegyzékének az összeállítása ezen az utóbbi úton indult el, nemcsak mellette szóló érvek és indokok alapján, hanem azért is, mert a két fokozatú párhuzamos kézikönyvtár ellenkező döntés esetén egybevonható.

A kézikönyvtárak kérdése összefonódott az olvasótermek elhelyezésével és kapcsolataikkal. A második emelet alaprajzán olvasótermek elhelyezésére

rendelkezésre álló helyiség-koszorú bizonyos pontokon (például: a hírlap-kutatóterem, a bibliográfiai kutatóterem elhelyezésében) kötött volt, egyébként azonban a szakosított térségek rendjének számos változata került mérlegelésre, vitára, fontolgatva a közlekedési, kézikönyvtári, raktári összefüggések alkalmas vagy alkalmatlan voltát. Valójában ezekben a kérdésekben több jó megoldás is létezik. A tervező könyvtárosok felelőssége, hogy a döntés, minden körülmény egybevetésével, a legtöbb előnyt és a legkevesebb hátrányt hozza magával a majdan működő könyvtár számára.

Végül is, az olvasótermek rendjét illetően az a felfogás került elfogadásra, amely egyrészt az új épület, másrészt a ma működő könyvtár realitásait próbálja minden egyéb megfontolás elé helyezni. Az épület struktúrájában az északi és déli épületszárny között a központi térség természetes észak—déli tagolást jelent. A könyvtár jelenlegi működése alapján pedig — mint arra a dolgozat előbbi fejezetében utal — a kutatómunka és az annak szintjét el nem érő és más jellegű igényeket előterjesztő „tanulmányi” munka között az elválasztás a kívánatos. A kézikönyvtáraknak a hatvanas években elindított szervezőmunkája azt igazolta, hogy más jellegű és jórészt más tartalmú kézikönyvtárat igényel az egyik és másik említett olvasócsoport. A kézikönyvtári anyag „kettőzése” pedig olyan belföldi kézikönyvekre vonatkozik, melyekből — az egyidejűleg jelen levő olvasók nagy száma folytán — többnyire amúgy sem elég egyetlen példány. A döntés szerint tehát a kutatótermek, egy tömbben, a második emelet középső és déli szárnyára, a tanulmányi olvasótermek az emelet északi szárnyára és a harmadik emelet középcsarnokába kerülnek. A kétféle olvasótermi térség külön-külön bejárattal, és — a közös használatú központi bibliográfiai kézikönyvtárat ide nem értve — külön kézikönyvtárakat kap.

Minden érdekelt egyetért abban, hogy a törzsgyűjtemény jelenlegi veszélyeztetettségének véget kell vetni és az új épületben a raktári állománynak nagyobb védelmet kell kapnia. Erre hivatkozva alakult ki vita a nyilvános szolgálat által használatra igényelt művek kiadási, nyilvántartási és visszavételi módjára vonatkozólag. A jelenlegi zsúfoltsággal, távszállítási kényszerrel olykor nyilvántartási zavar jár, előfordul, hogy a raktári rend is veszélybe kerül. Van olyan szakmai vélemény, mely a jövőbeli raktári biztonság érdekében a törzsgyűjtemény raktári könyv- és folyóiratanyaga számára a II. emelet egyik könyvszállító állomása mellett egyetlen könyvforgalmi (kiadó, nyilvántartó, visszavevő) állomást kívánna létesíteni.

Ellene mond azonban ennek a megoldásnak az új székház struktúrája és számos gyakorlati megfontolás. Az épület II. emeletének koszorú alakzatú térsége nem alkalmas egyetlen, egybevont kiadóállomás elhelyezésére; erre a megoldásra zsákszerű térség lenne alkalmas. Ha ez az állomás az olvasótermeken kívül működik, megdőlni az állományi anyag kontrolljára vonatkozó, nehezen kialakított döntés és vissza kell térni — az olvasótermek bejárati kontrollja helyett — a lépcsők és felvonók, továbbá az átközlekedő ügyfelek ellenőrzésére. Ha az állomás a nyugati középtermekben befelé szolgál ki, egy termet vesz igénybe, összemossa a kutatótermek és a tanulmányi olvasótermek raktári forgalmát, zsúfolttá teszi és meghosszabbítja az olvasók útját. Mindkét esetben az olvasó hosszabb utat tesz meg helyéig, kezében

a raktári könyvvel, esetleg több termen keresztül is: ez éppen állományvédelmi szempontból lenne aggályos. Az egybevont könyvkiadóállomás forgalmából szükségképpen kimaradna az alagsori kölcsönző, a hírlap-kutatóterem, a III. emeleti olvasóterem forgalma.

Úgy tűnik, hogy az egybevont könyvforgalmi szolgálatot nem lehet megvalósítani. Kockáztatható azonban az a vélemény is, hogy ilyen egyesített nyilvántartásra a prézens jellegű, nem kölcsönző, milliós állományú nemzeti könyvtárban nincs is indokolt szükség. Bizonylatok esetenkénti visszakeresését zökkenőmentesen szolgáltatathatja több, megosztott nyilvántartás is. A raktári könyvanyag forgalma, várhatóan a kutatótermekben összpontosul, hiszen a tanulmányi olvasótermekben csak raktári másodpéldány igényelhető. Egybevont kiadóállomás nélkül és az olvasószolgálati tervek átdolgozása nélkül is eleget lehet tenni a raktár saját, belső nyilvántartási érdekeinek.

A LEENDŐ OLVASÓ ÉS TÁJÉKOZTATÓ SZOLGÁLAT MŰKÖDÉSE

A szolgálat területének topográfiája

Az új székház jellemző műszaki adatait és tervezett topográfiáját a könyvtár 1964. évi, említett kiadványa¹⁰ ismertette. Az ott közölt elrendezés jórészt véglegessé vált, részben azonban változások következtek be. Lényeges a változás a III. emelet rendeltetését illetőleg.

Az alábbiak legfontosabb tér- és berendezési adataikkal áttekintő módon kívánják bemutatni azokat az épületrészeket, melyekben a központi nyilvános szolgálat az olvasó felé irányuló munkáját végzi.

A várpalota Oroszlán-udvaráról a nyugati, ún. F) épület főbejáratán keresztül a belépő tágas előcsarnokba jut, melyben három, szükség szerint működtethető ruhatárat összesen 990 személy vehet igénybe.

A bevezető útvonal pultszerűen kiképzett ellenőrzési és olvasónyilvántartási poszt mellett halad és a belső földszinten ágazik szét. Kétoldalt van a két személyfelvonó induló állomása, a földszinti körfolyosón közelíthető meg a könyvtár igazgatóságának és hivatalainak helyiségei, végül a bejáratától jobbra ágazó folyosón egy különgyűjtemény, a Plakát- és kisnyomtatványtár olvasóterme, tájékoztató szolgálata.

A lépcsőházi csarnokból lépcső vezet le a felső alagsorba és ott a kölcsönzőállomásra, amelynek 32 m² alapterületű helyiségében intézik a törzsgyűjtemény olvasótermen kívüli (házonkívüli, továbbá házon belüli, de nem olvasótermi) kölcsönzéseinek ügyeit. Még egy emelettel lejjebb, az alsó alagsor nyugati szárnyában (azaz a palota nyugati, völgy-oldala szerint a harmadik szint magasságában) található a helyszíni tájékoztatóra rendelkezésre álló központi katalógusok, továbbá a könyvtárközi kölcsönzés irodája. Az olvasó ide ügyfélként érkezik.

10. L. az 1. jegyzetet.

A földszintről a középső csarnokban díszes lépcső vezet az épület emeleire. Az I. emelet négy oldalszárnyában nyer elhelyezést öt különgyűjtemény (a Kézirattár, a Régi Nyomatványok Tára, a Zeneműtár, a Színház-történeti Tár, a Térképtár), tájékoztató szolgálataik, három olvasóterem és munkaszobáik. Az épület középső tömegében nyugat felé három terem a könyvtár kiállításait fogadja be. A középtérség keleti oldalán, az Oroszlán-udvarra nyíló ablakokkal helyezkedik el a kétfelé tagolható előadóterem 80+180, összesen 260 ülőhellyel.

Az I. emelet középtérségéből a főlépcső kétfelé ágazva vezet tovább a II., majd a III. emeletre.

A II. emelet túlnyomó része és a III. emelet középcsarnoka a központi nyilvános szolgálat működési területe. Mindkét emelet enteriőrje — az épület jellegének korlátai közt — modern.

A II. emelet középcsarnokában, ahová az olvasó lépcsőn vagy felvonón érkezik, 745 m² alapterület áll rendelkezésre a könyvtár központi olvasói katalógusainak az elhelyezésére (az alaprajzon: 1). Itt a berendezés során 6048 katalógusfiókot helyeznek el, ami tehát az ide kerülő katalógusok mai terjedelméhez képest a beköltözéskor körülbelül 40%-os bővítést tesz lehetővé. Az érkezőt a csarnokban információs poszt, a katalógusok belterületén pedig katalógus-információs poszt fogadja. A középcsarnok kizárólag mesterséges világítású.

A II. emeletnek a középcsarnokot körülvevő teremsora az olvasó- és kutatótermeknek ad otthont. Csupán az épület északi és déli oldalának keskeny külső szegélye (az alaprajzon: 16, 17) szolgál a nyilvános szolgálatban belső munka céljaira. Az emeletnek nyolc nagyobb és két kisebb teremre, továbbá négy galériára osztott olvasószolgálati területe, egyes belső közlekedő utak leszámításával 4023 m² alapterületen összesen 549 helyre fogadhat olvasót. A központi nyilvános szolgálat teljes olvasófogadó kapacitása, a III. emeleti férőhellyel együtt, ilyenformán 603 fő. Részleteiben:

A középcsarnok keleti oldalán, ablakaival az Oroszlán-udvarra nyíló terem a bibliográfiai kutatóterem (az alaprajzon: 2) alapterülete 333 m², a teremben levő olvasóhelyek száma 14, galériás körpolcain, valamint a terem belső terét tagoló polcokon mintegy 25 000 kötet helyezhető el. A teremnek szállítókapcsolata sem a többi olvasóteremmel, sem a raktárral nincs. Egyetlen bejárata a katalóguscsarnokból nyílik.

Az emelet olvasói területének déli karéja a kutatótermek sora, a katalóguscsarnok felől egyetlen bejárattal, a termek között átjárással, a galériák helyi lépcsőfeljárattal. Kelet—nyugati irányban a három termet egymás közt csupán egy-egy galéria és bútorok tagolják.

A teremsor keleti szegélyén, az Oroszlán-udvarra nyíló ablakokkal, és csatlakozó galérián helyezkedik el a hírlapkutatóterem (az alaprajzon: 3) 408 m² alapterületen, a teremben és galérián 70 olvasóhellyel, polcain mintegy 18 000 könyv- és hírlapkötet számára elegendő kézikönyvtári tárolóhellyel. A teremnek teherfelvonó-kapcsolata van a hírlapgyűjtemény raktárával, de egyéb szállítókapcsolata a többi raktárral nincs.

A déli épületszárny üvegtetős középtérme az irodalomtudományi kutatóterem (az alaprajzon: 5) 392 m² alapterületen, 69 olvasóhellyel, polcain mintegy 18 000 kézikönyvtári kötet számára elegendő helyvel. A terem

északi falán a katalóguscarnokból ide nyíló bejárat mellett van elhelyezve három kutatóterem közös olvasófogadó, és könyvforgalmi posztja, a raktári könyvszállító hálózat állomásával, továbbá a déli raktártorony szintjeire vezető szolgálati felvonóval. A terem déli végében az olvasók számára gyorsmásoló gép működik.

A déli épületszárny nyugati szegélyében, egy galérián és egy, ablakaival a Dózsa György tér felé nyíló teremben nyer elhelyezést a történettudományi kutatóterem (az alaprajzon: 6, 7) 408 m² alapterületen, 50 olvasóhellyel, polcain mintegy 18 000 kézikönyvtári kötet számára elegendő férőhellyel. A terembe az olvasó az irodalomtudományi kutatóterem bejáratán keresztül, annak északi szélén haladva érkezik. A történettudományi kutatóterem déli végéből bejárat vezet a rezerv kiadványok kutatótermébe.

A két egymáshoz csatlakozó, ímént bemutatott (irodalom-, illetve történettudományi) kutatóterem kézikönyvtára mind a termekben, mind a galérián mindkét teremből megközelíthető.

Az emelet délnyugati saroktermében működik a rezerv kiadványok kutatóterme (az alaprajzon: 8) 105 m² alapterületen, 12 olvasóhellyel, mintegy 3000 kötet elhelyezésére alkalmas kézikönyvtári férőhellyel, teherfelvonó-kapcsolattal saját gyűjteményi raktárához. Bejárata a történettudományi kutatótermen keresztül.

Az épület középső tömegének ablakaival nyugatra nyíló termében helyezkedik el a déli szárny kutatótermeihez csatlakozó és onnan megközelíthető általános kutatóterem (az alaprajzon: 9) 281 m² alapterületen, 40 olvasóhellyel, mintegy 15 000 kötetes kézikönyvtár elhelyezésének lehetőségével, a könyvszállító hálózat állomásával. A teremnek közvetlen közlekedése a katalóguscarnokkal, illetve a tanulmányi olvasóterem csatlakozó termével szolgálat-szervezési okokból nincs.

Az északi épületszárnyon a katalóguscarnokból egyetlen bejáraton megközelíthető az építészetileg egybenyíló, két galériával és bútorokkal három teremre tagolt tanulmányi olvasóterem (az alaprajzon: 10, 11, 12, 13, 14) összesen 1433 m² alapterületen, 280 olvasóhellyel, mintegy 64 000 kötetes kézikönyvtár befogadására elegendő polckészlettel. Déli középfalán, a bevezető bejárat közelében nyer elhelyezést az olvasófogadó és könyvforgalmi poszt, a raktári könyvszállító hálózat állomásával, továbbá az északi toronyraktár szintjei közt működő személyfelvonóval. A terem délkeleti sarkában az olvasók számára gyorsmásoló gép működik. A tanulmányi olvasótermen keresztül közelíthető meg az emelet északnyugati saroktermébe telepített mikrofilm-olvasóterem (az alaprajzon: 15) 105 m² alapterületen, 14 mikrofilm-olvasóhellyel, teherfelvonóval a pozitív mikrofilmek raktárába.

Az épület III. emeletének üvegtetős középcarnoka — az építészeti tervek újkeletű módosítása nyomán — (előadóterem helyett) olvasótermi célokra áll rendelkezésre. Az itt felhasználható hasznos alapterület 330 m². A tervek szerint itt — kétfelé választva — elhelyezést nyer egyrészt egy további tanulmányi jellegű olvasóterem 210 m² alapterületen, 54 olvasóhellyel, mintegy 20 000 kötetes kézikönyvtár férőhelyével. A terület másik felén, 120 m² alapterületen, 24 olvasóhellyel, mintegy 14 000 kötetes kézikönyvtár lehetőségével a Könyvtártudományi és Módszertani Központ helyezi el szakkönyvtári olvasótermét. Az ide települő olvasótermeknek rak-

tári szállítóhálózati állomása van. Az olvasószolgálati térséget egyébként a közlekedő folyosóktól itt csak bútor vagy üvegfal választja el.

Három kisebb befogadóképességű terem (a bibliográfiai kutatóterem, a rezerv kiadványok olvasóterme és a mikrofilm-olvasóterem) kivételével, a II. és III. emelet valamennyi olvasótermében fényhívó berendezés működik, mely a számára érkezett raktári anyagról értesíti az olvasót.

A III. emelet középcsarnokának nyugati szegélyében, a Dózsa György tér felé nyíló ablakokkal büfé, továbbá (felette) klubszerű társalgó áll rendelkezésre, friss időszaki lapok választékával, irodalompropagandát szolgáló alkalmi bemutatók, kiállítások lehetőségével.

A nyilvános szolgálat egész területén a raktári könyvállomány szállítást gyengeáramú elektromos üzemű, automatizált könyvszállító hálózat látja el („Televift”), mely sínen, vízszintesen és függőlegesen egyaránt közlekedő kisméretű szállítókoszokban viszi küldeményeit. Hálózata két egymásra fonódó gyűrűként függőlegesen egybefogja a két raktártornyot (és egyéb raktárakat) a legalsó raktári szinttől a III. emeletig, illetve vízszintes körben ellátja a II. emelet kutató- és olvasótermeit. A hálózatnak elágazásai vannak a különgyűjteményekbe. A könyvszállító-hálózat kocsijai juttatják el a megfelelő raktárakba a kéri lapokat is.

Az olvasóforgalmon kívül, ügyfelek (szakértők, szerkesztők, kiállítás- rendezők, filmezők, fényképezők) számára a nyilvános szolgálat lehetővé teszi az állományi anyaggal való munkát a II. emelet északi irodai szárnyában (az alaprajzon: 18). E vendégek számára azonban a közlekedés a földszintről nem a központi felvonókon, illetve lépcsőn, hanem az északi szolgálati lépcsőházban, illetve felvonón vezet.

Szervezeti forma, feladatok

A törzsgyűjtemény (a központi raktári könyv-, folyóirat- és hírlapgyűjtemény) kezelését és használatba bocsátását a legcélszerűbben egyetlen nagy szervezeti egység, a könyvtár mai tagolódása szerint főosztály láthatja el, neve Központi nyilvános szolgálat.

E főosztály keretében — a ma felmérhető feladatokhoz képest — három osztály működhetik, mégpedig a Központi olvasószolgálat, a Központi tájékoztató szolgálat és a Központi gyűjteményi raktárak.

Ezek az osztályok munkájukban közvetlenül működnek együtt a gyarapítás, a könyv- és időszakilap-feldolgozás, a könyvtárközi nyilván tartások és szolgáltatások, a különgyűjtemények és az állományvédelem megfelelő szervezeti egységeivel. Nem közvetlen, hanem főosztályközi az együttműködés elvi, igazgatási és gazdasági-fenntartási ügykörökben.

A Központi olvasószolgálat osztály szakfeladatai:

(1) Intézeti információs szolgálatot működtet, mely a könyvtár egész (központi és különgyűjteményi) nyilvános szolgálatáról általános tájékoztatást ad az épületbe lépő, beiratkozni kívánó olvasónak, eligazítja az egyéb látogatókat, csoportjaik számára vezetést szervez, kiadványokat terjeszt és árusít.

(2) Végzi az olvasók beírását, olvasójeggyel és tájékoztatóval látja el őket.

(3) Helyi információs szolgálatot működtet a nyilvános szolgálat II. emeleti közforgalmi területén.

(4) Katalógus-információs szolgálatot működtet a központi olvasói leíró (betűrendes) katalógusok területén.

(5) Olvasókat fogad a II. és III. emeleti kutató- és olvasótermekben, ott tájékoztatja őket a helyi rendről, raktárba szóló igényléseiket a raktári szolgálathoz továbbítja, az igényelt raktári anyagot átveszi és kézbesíti illetve visszaveszi és a raktárral elszámolja, felügyel a terem rendjére, a könyvtári anyag szabályszerű használatára.

(6) Az olvasók kiszolgálása keretében intézi az előrendelések, előkészítések ügyeit, az ismételt használatra irányuló féléretelti kérelmeket és kezeli azok anyagát, az olvasótól átveszi a könyvtárközi kölcsönzési kérelmeket, majd a könyvtárközi kölcsönzési szolgálat által beszerzett kölcsön műveket őrzi és helyi használatra az igénylőnek rendelkezésre bocsátja. Intézi az olvasótermek közötti kézikönyv-átkérések ügyeit és kezeli anyagukat. Kézikönyvhasználat érdekében tanulmányi szintű olvasók kutatótermi belépésére engedélyt ad.

(7) Végzi a törzsgyűjtemény állományából engedélyezett mindenfajta házon kívüli (kiállításra szóló, intézményi, egyéni), illetve házon belüli (osztályközi) kölcsönzés kiadását és visszavételét.

(8) Kezeli az olvasótermek kézikönyvtárait, állandó rendezésükről, új anyaguk beszerzéséről gondoskodik, szerkeszti és gondozza a helyi kézikönyvtárak katalógusait.

(9) Az olvasók számára gyorsmásoló gépeket üzemeltet, egyéb reprográfiai szolgáltatásokra rendelést vesz fel.

A Központi tájékoztató szolgálat osztály szakfeladatai:

(1) A központi bibliográfiai kézikönyvtár anyaga alapján és annak termében szóban és írásban minden igénylő olvasó számára általános tájékoztató szolgálatot lát el.

(2) Az olvasói szakkatalógusban, továbbá valamennyi olvasóteremben állandóan, vagy meghatározott időtartamban szóbeli könyvészeti szaktájékoztató szolgálatot lát el az ismeretek minden ágában, kivéve mégis az alkalmazott tudományokat. Ugyanilyen keretben vállal írásbeli tájékoztatást is.

(3) Tudományos tájékoztató szolgálatot lát el szóban és írásban a magyar irodalomtudomány és a magyar történettudomány területén.

(4) Tudományos tájékoztató munkája keretében a szolgálat a magyar irodalomtudomány és magyar történettudomány területén témafigyelő és szakbibliográfiai feladatokat is ellát, idevágó kiadványait szerkeszti.

(5) Végzi a központi nyilvános szolgálat valamennyi kézikönyvtárának gyarapítási igénylését, beérkező anyagukat szakozza, a kézikönyvtárak szakrendszerére felügyel és azt továbbfejleszti, végzi a kézikönyvtárak elavult anyagának apasztását.

(6) A szolgálat tagjai, mint szaktudományi referensek, közreműködnek a könyvtár állománygyarapításában és a szakkatalógusok rendszerének elvi munkájában.

A Központi gyűjteményi raktárak osztály szakfeladatai:

(1) Kezeli a törzsgyűjtemény valamennyi raktárát, besorolja gyarapodásukat, vezeti helyrendi katalógusaikat, meghatározott körben nyilvántartja a kézikönyvtárakba kihelyezett műveket. Végzi az állományi revíziót.

(2) A központi olvasótermek és a kölcsönzés számára szolgáltatja az igényelt műveket.

(3) Bizonylatok révén saját nyilvántartást vezet a raktárból bármilyen címen kiszolgáltatót művekről.

(4) Kötetési, restaurálási, illetve reprodukálási igénylések, rendelések kiadásával gondoskodik a kezelésében levő gyűjtemények állományvédelméről.

Olvasók fogadása, jogosítása, nyilvántartása

A nemzeti könyvtárba olvasóként beiratkozhatik minden 16 éven felüli személy, amennyiben a könyvtár gyűjteményeinek és feladatainak megfelelő kutatómunkát kíván végezni, vagy a könyvtár anyagát tanintézeti vagy önálló felsőfokú tanulmányok keretében, illetve azokra való felkészülésként kívánja használni. Pusztán szórakoztató jellegű olvasás céljára és korhatáron alul beiratkozás nem engedélyezhető.

Az olvasójegy személyre szóló és átruházhatatlan. Közületek olvasójegy birtokosai nem lehetnek. Megbízottaik is személy szerint olvasóként beiratkozva vehetik igénybe a könyvtárat.

A beiratkozó olvasókat a könyvtár — munkájuk jellegére, képzettségükre, állásukra figyelemmel — a gyűjtemények használatára különbözőképpen jogosítja. Célja ezzel egyrészt a magas közérdekű kutatómunka elsőbbségének, zavartalanságának a biztosítása, másrészt a nemzeti könyvtár állományának a védelme a túlzott mértékű igénybevétellel járó elhasználódástól:

A beiratkozás során

E) jelű olvasójegyet válthatnak — megfelelő részletezés szerint — a hivatásszerűen vagy hivatásuk keretében alkotó és kutatómunkát végző személyek;

D) jelű olvasójegyet válthatnak — ugyancsak részletezés szerint — azok, akik közület, jogi személy megbízásából végeznek, alkalmilag vagy tartósan, tudományos vagy más közérdekű kutatómunkát (anyaggyűjtést, adatellenőrzést stb.) és erről igazolást nyújtanak be;

C) jelű olvasójegyet válthatnak az előző két csoportba nem tartozó felsőfokú végzettségűek (diplomások);

B) jelű olvasójegyet válthatnak az egyetemek és főiskolák hallgatói;

A) jelű olvasójegyet válthatnak az egyéb beiratkozók.

Kutatói munkára (lásd alább) jogosító pótgjegy kiállítására engedélyezhető a B) és C) jelű olvasójegyhez, amennyiben tulajdonosa igazolást nyújt be arról, hogy megjelölt témakörben diplomamunkát, szakdolgozatot, diszsertációt készít. B) jelű olvasójegy tulajdonosa azonban ilyen igazolást csak tanulmányainak harmadik évfolyamától kezdve nyújthat be.

C) jelű olvasójegy tulajdonosa egyéb címen is írásban kérelmezheti a könyvtártól pótjegy kiállítását. A kérelemben a kutatás tárgyát és célját szabatosan meg kell jelölni.

Napijegy állítható ki olyan személynek, aki csakis alkalmilag, egyszer akarja a könyvtárat használni.

A D) és E) jelű olvasójegyek, továbbá a pótjeggyel ellátott B) és C) olvasójegyek — ez utóbbiak megjelölt tárgykörön és időtartamon belül — a központi nyilvános szolgálat valamennyi olvasótermének igénybe vételére s a kutató jellegű olvasótermekben a könyvtár teljes állományából való igénylésre jogosítanak.

Az A), B) és C) jelű olvasójegyek tulajdonosai — az utóbbiak közül itt azokat értve, akik jegyükhöz tartozó pótjeggyel nem rendelkeznek — a központi nyilvános szolgálat bibliográfiai kézikönyvtárát és tanulmányi olvszótermeit látogathatják és ott a raktári állományból csupán a másod- és többes példányokat igényelhetik.

A napijegy abba az olvasóterembe jogosít belépésre, ahová szólan kiállították.

A központi szolgálat által kiállított olvasójegyek közül a D) és E), valamint a pótjeggyel ellátott B) és C) jelűek jogosítják tulajdonosaikat a különgyűjteményi olvasótermek használatára.

Azok, akik a könyvtárat ügyfélként keresik fel, az olvasótermekben nem léphetnek.

Apparátus az olvasók számára

Általános katalógusok

A központi nyilvános szolgálat II. emeleti katalóguscsarnokában nyer elhelyezést a könyvek betűrendes és szakkatalógusa, továbbá az időszaki lapok betűrendes katalógusa. (Helyhiány miatt nem tervezhető ide a folyóiratcikkek katalógusainak elhelyezése.)

Itt helyezendő el továbbá — amennyiben felállítására, alternatív döntéstől függően sor kerül — a könyvtár teljes, olvasótermi kézikönyvtárakba sorolt anyagának betűrendes katalógusa. Az alternatíva másik lehetősége az, hogy az általános betűrendes olvasói katalógus megfelelő kartonlapjain feltűnő jelölésre kerül a kézikönyvtári példányok helye. Csakis e két megoldás egyikének alkalmazásával lehet hatásosan megkívánni az olvasóktól, hogy ne igényeljenek tömegesen használatra a raktári állományból olyan műveket, melyek kézikönyvtárban, esetleg több teremben, több példányban is megtalálhatók.

A katalóguscsarnokban mind a betűrendes, mind a szakkatalógusok használói számára információs ügyeletes működik.

Helyi katalógusok: az olvasótermekben.

Bibliográfiai kézikönyvtár: a bibliográfiai kutatóteremben.

Kapcsolat a könyvtárközi nyilvántartásokkal és szolgálatokkal.

Bel- és külföldi könyvtárközi kölcsönzés.

Minden olvasó igényelheti a nemzeti könyvtár és más budapesti közkönyvtárak állományában nem szereplő műveknek részére, olvasótermi használ-

latra való átkölcsönzését (bekérését). Az ilyen igénylés a szabványos formában az olvasótermek könyvforgalmi szolgálatánál nyújtandó be. A kért kiadvány megérkezéséről és használati határidejéről az olvasó postai úton kap értesítést. Budapesti közkönyvtárban meglévő mű átkölcsönzését (bekérését) a szolgálat csak különösen indokolt esetben vállalja.

Amennyiben a kért kiadvány csupán reprografikus másolatban rendelhető meg és annak költségét az igénylő olvasó vállalta, a beérkező másolat térítés ellenében a kölcsönző útján kerül tulajdonába.

Könyvek és folyóiratok országos központi katalógusa

Könyvek, illetve külföldi folyóiratok lelőhelyét kereső olvasó a könyvtár megfelelő irodáit ügyfélként felkeresheti. A központi tájékoztató szolgálat ilyen jellegű szóbeli tájékoztatást akkor vállal az olvasó számára, ha a keresett adat telefonon is tisztázható.

Írásban átadott vagy beküldött lelőhelykereső jegyzéket a tájékoztató szolgálat hivatalból továbbít az illetékes osztályra és a beérkezett válaszról értesíti az olvasót.

Az olvasótermek működése. Általános elvek és szabályok

A II. és III. emeleti olvasótermekben a központi nyilvános szolgálat három osztálya munkamegosztással végzi feladatait. A központi olvasószolgálat és központi tájékoztató szolgálat munkamegosztásában az előbbi az olvasó könyvtári eligazításáért és a kívánt irodalommal való ellátásáért, az utóbbi az olvasó tartalmi jellegű tájékoztatásáért felelős. Mégis, irodalmat is, információt is, szükségképpen mindkét osztály szolgáltató. A központi olvasószolgálat és a törzsgyűjteményi raktári szolgálat közötti munkamegosztásban az előbbi fogadja és a kívánt irodalommal ellátja az olvasót, az utóbbi pedig erre a célra szolgáltatja a kezelésében levő raktári anyagot.

A központi olvasótermek — a rezerv kiadványok olvasóterme kivételével — két műszakban, reggeltől estig működnek. Szolgálatuk feltételezi a nyitvatartás teljes idejében az alábbi ügyeleti posztok üzemeltetését:

- Eligazító információadás és beiratkozás a földszinten;
- Helyi információ a II. emelet érkező térségében;
- Katalógus-információ a II. emeleti olvasói katalógusokban;
- Felügyelőszolgálat a bibliográfiai kutatóteremben;
- Belépőellenőrzés a kutatótermek és a II. emeleti tanulmányi olvasóterem egy-egy bejáratában;
- Felügyelőszolgálat kilenc teremben, ide értve a mikrofilm-olvasótermet;
- Könyvforgalmi (illetve filmforgalmi) szolgálat hat teremben (ebből három általános, három helyi jellegű), illetve raktári elszámoló szolgálat négy teremben (ebből egy raktári szolgálathoz kapcsolható, kettő korlátozott);
- Reprográfiai szolgálat két (vagy műszakonként egy) teremben;

- Általános (nem szakosított) tájékoztató szolgálat legalább három teremben;
- Magyar irodalomtudományi és magyar történettudományi tájékoztatás két teremben.

Egy műszakban működik könyvforgalmi szolgálat, valamint helyi tájékoztatás a rezerv kiadványok olvasótermében.

Közzétett beosztás szerint, megszabott heti óraszámában, egyes tudományágak területén könyvészeti szaktájékoztató ügyelet működik a tanulmányi olvasóteremben.

A központi olvasószolgálat részéről a nyitvatartás egész tartama alatt ügyeletszerűen beosztott és jelenlétre kötelezett szolgálatvezető működik, aki a II. és III. emeleti olvasótermek üzemeléséért felelős.

A központi nyilvános szolgálatban, helyben való használatra, olvasó számára dokumentum (könyv, időszaki lap, reprodukció, film) a könyvtár állományából csak olvasóteremben szolgáltatható ki. A hírlapkutatóterem és a mikrofilm-olvasóterem kivételével — egyéb szabályoktól függően — valamennyi olvasóterem kiszolgál könyvet, folyóiratot és szakfolyóiratot.

Valamennyi (kézikönyvtárral rendelkező) olvasóteremben folyamatosan, a nyitvatartás ideje alatt történik a kézikönyvtárak használt anyagának a visszaosztása, a könyvek rendjének ellenőrzése, revíziója. A kézikönyvtári rendezést végzők szükségképpen részt vállalnak a felügyeletben és az olvasók informálásában. A helyi kézikönyvtárról minden olvasóteremben egyrészt betűrendes, másrészt — szakkatalógusként — a könyvek polcon szereplő sorát ismétlő (helyrendi) katalógus áll rendelkezésre. Indokolt lenne a tanulmányi olvasóterem (termek) helyi kézikönyvtárai tárgyszókatalógusának a felállítását is.

Az olvasótermekbe igényelt raktári anyag tekintetében az olvasószolgálat és a raktári szolgálat között bizonylattal való kölcsönös átadás, átvétel és elszámolás kötelezettsége áll fenn.

Kézikönyvtári anyag teremközi, illetve osztályközi forgalmának el látása: igénylése, átvétele, visszajuttatása, továbbá osztályközi különgyűteményi) átkölcsönzése a központi olvasószolgálat feladata.

A raktárból, igénylésre érkezett dokumentumokat a könyvforgalmi szolgálat teljesség, mellékletek, állapot szempontjából ellenőrzi és a használatra alkalmatlan, vagy veszélyeztetett állapotban levő művek kiadását megtagadja. Reprográfiai megrendelés, illetve helyi gyorsmásolat készítése is csak az állományvédelmi érdekek sérelme nélkül vehető fel, illetve engedélyezhető.

Az olvasók az olvasó- és kutatótermeket a számukra kiállított olvasójegy (és esetleges pótjegy) jogositása szerint látogathatják. Minden olvasó számára rendelkezésre áll a bibliográfiai kutatóterem. A II. emelet középcsarnokából nyíló három és a III. emelet középcsarnokában levő egy olvasótermi bejáraton (főbejáraton) át az olvasó — ruhatárköteles holmi nélkül — olvasójegyének, illetve helyszámáblájának felmutatásával léphet be vagy ki. E négy bejáraton az olvasó a termekbe sem saját, sem állományi könyvet vagy más dokumentumot nem vihet be és nem hozhat ki. A II. emelet két nagyforgalmú, északi és déli olvasótermi főbejáratánál a közlekedést ajtóőr ellenőrzi.

Az olvasótermekben az olvasóhelyek részben számozatlanok és szabadon elfoglalhatók, részben helyszámhoz kötöttek. A kézikönyvtárak anyagát a belépő olvasó (a tanulmányi olvasóteremben a témájának megfelelő teremrészben vagy galérián) — számozatlan helyet elfoglalva — használhatja. Azokban a termekben, ahol helyszámkényszer van (a kutatótermekben, illetve a tanulmányi olvasóterem egyes mezőnyeiben), az olvasónak, jegyét a felügyelőszolgálatnál leadva, a témája szerint megválasztott terembe szóló helyszámot kell kérnie és ettől kezdve csak a kapott helyszámtáblán feltüntetett helyet foglalhatja el. Raktárban őrzött anyagra vonatkozó igénylés csak számozott dolgozóhelyről nyújtható be.

A helyi kézikönyvtárat az olvasó a közérdekre és a házirendre figyelemmel használhatja. El kell kerülnie a könyvek rendjének a megzavarását és nem vonhat el más olvasó elől olyan művet, melyet maga éppen nem használ. Használat után a kézikönyveket helyükre teheti, vagy kijelölt rendezőhelyre helyezheti. A kézikönyvtárkezelő szolgálat — naponta többször — a kiemelt műveket helyükre rakja. A kézikönyvtári műveket az olvasó általában abban a teremben (galérián) használhatja, ahol állandó helyük van. Mégis, engedélyezhető, illetve tűrhető, hogy egy-egy kézikönyvet az olvasó — a kézikönyvtár rendjének különösebb megzavarása nélkül — csatlakozó terembe átvigyen.

Külön könyvforgalmat bonyolító (más-más főbejáratú) termek közt a másutt igényelt kézikönyv csak szolgálati átkéréssel bocsátható ott az olvasó használatába, illetve az olvasó látogathat át a kívánt könyvet őrző kézikönyvtár termébe. Amennyiben az olvasó az érdekelt olvasóterem használatára olvasójegye szerint nem jogosult, a belépésre eseti engedélyt kaphat. Mind az átkérést, mint az alkalmi belépést az olvasószolgálat írásbeli formulával intézi.

A raktári állományban szereplő műveket az olvasó — az erre vonatkozó szabályok keretében — a katalóguscsarnokban elhelyezett (betűrendes, illetve szakrendi) katalógusokból nyert adatokkal kiállított, két szelvényes kérőlapon igényelheti annál az olvasótermi könyvforgalmi szolgálatnál, amelynél ülőhelyszámot kapott. Fontos követelmény, hogy az olvasó az általános olvasói katalógusok használata során különösen ügyeljen: a számára rendelkezésre álló kézikönyvtár(ak)ban szereplő műveket ott használja és raktári példányukat ne igényelje. Erre az olvasó figyelmét szóban és (tájékoztatásban, kérőlapon) írásban felhívják és benyújtott kérőlapját ebből a szempontból felül is bírálják.

Amennyiben az olvasó levélben kéri fel a könyvtárat, elégséges bibliográfiai adat közlésével, az általa keresett mű meglétének megállapítására, illetve részére megadott időpontra való előkészítésére, az olvasószolgálat a kérést mindenkorai lehetőségei szerint törekszik teljesíteni. Nem vállal azonban felelősséget elégtelen határidők betartásáért. Telefonon érkezett megkeresést a szolgálat csak indokolt, szóbeli átvételre alkalmas esetekben fogad el s ez esetben a kérést nyomban írásba foglalja.

A benyújtott raktári kérőlap két szelvénye — az igénylés teljesítése esetén — egyrészt a raktárból való kiadás bizonylatául, másrészt az olvasó tartozásának olvasószolgálati bizonylatául szolgál. Ha az olvasó a használt raktári anyagot hiánytalanul visszaadta, elismervényét még jelenlétében

érvénytelenítik. A raktári szolgálat a kiszolgáltattott raktári anyagot az általa visszatartott kéréslap-szelvény ellenében veszi át. Ha az olvasót a raktárból kért művel egyáltalán nem szolgálták ki, elismervényét (annak raktári szelvénye nélkül) visszakapja.

Az olvasó az általa használt raktári műnek — az erre vonatkozó szabályok keretei közt — a maga számára, további folyamatos használatra való félretételét kérheti az illetékes könyvforgalmi szolgálattól, mely a művet, megszabott határidőig, erre kijelölt különraktárában helyezi el és esetenkénti kiszolgálásáról gondoskodik. Időközben a félretett mű másodszorban más igénylők is kiszolgálandó. Nem tehető használatra félre a terem saját kézikönyvtárának anyaga. Más termekből, különgyűjteményi, illetve munkahelyi kézikönyvtárakból átkért anyag — indokolt esetben és a rendelkezésre bocsátó engedélyével — rövidebb időre félretelhető. Ugyancsak különraktárban kezeli és az engedélyezett határidőn belül ismételtlen is kiszolgálja az érdekelt könyvforgalmi szolgálat az olvasó számára, a könyvtárközi kölcsönzés keretében érkezett művet.

A központi tájékoztató szolgálatnak az olvasótermekben állandóan, vagy meghatározott időpontokban működő általános és szaktájékoztató ügyeletesi szükség szerint minden olvasó rendelkezésére állanak. Indokolt esetben a kutatótermekbe való belépésre nem jogosított olvasó (nem értve ide a bibliográfiai kutatótermet), az ott működő tájékoztató ügyeletes felkeresésére eseti belépési engedélyt kérhet.

Arról, hogy a reprografikus megrendeléseket, illetve az átvett reprodukciók felhasználását, kiadványban való esetleges közzétételét a szerzői jog mennyiben korlátozza és a könyvtár mennyiben köti külön engedélyhez, illetve díj fizetéséhez, írásba foglalt tájékoztató áll az olvasó rendelkezésére.

A kutatótermek és kézikönyvtáraik

A kutatóteremként működő olvasótermekben a könyvtár a tudományos munkát és egyéb magas szintű, közérdekű kutatást kívánja zavartalaná tenni és minden rendelkezésére álló módon kiszolgálni. Ezért ezekbe a termekbe — a Bibliográfiai kutatóterem kivételével — csak azoknak az olvasóknak biztosít állandó belépést, kiknek munkája e céloknak megfelel. Más olvasó belépésre csak indokkal, alkalmilag, vagy időlegesen kaphat engedélyt.

A bibliográfiai kutatóteremben

bocsátja általános használatba a könyvtár — mind olvasói, mind könyvtárosai számára — a korábbi több kisebb gyűjtemény anyagából összevont központi jellegű kézikönyvtárat.

A teremben egybevonat belépő- és teremfelügyelet működik. Helyszámkényszer azok számára van, akik dolgozóasztalt foglalnak el. Egyébként az olvasók a kézikönyvtárat földszinti, és a galérián végigfutó polcai mentén, illetve a teret tagoló, felső felületükön írásra alkalmas polcok

mentén állva, közvetlenül, helyszám nélkül használhatják. (A bejáratban érvényes a könyvbehozatali, illetve kiviteli tilalom.)

A teremben működik az általános tájékoztatás egyik ügyeletes, mivel a legáltalánosabb, puszta adatra, summázatra, bibliográfiai áttekintésre vonatkozó kérdések az itt elhelyezett kézikönyvtárból válaszolhatók meg a legeredményesebben. Rendelkezésre állnak itt a helyi kézikönyvtár betűrendes és helyrendi katalógusa, továbbá a tájékoztatás saját kartotékjai, nyilvántartásai. Kívánatos lenne, ha itt felállításra kerülhetne a munkahelyi kéziratkönyvtárak központi katalógusa is, a központi bibliográfiai kézikönyvtár gyűjtőkörének megfelelő határok között.

A kézikönyvtár szigorúan prézens jellegű, anyagából azonban átkérést az olvasótermekbe, indokolt esetek körében, lehetővé kell tenni. Más kézikönyvtárakból, továbbá a raktárból az olvasó számára dokumentumok ide való átkérését nem lehet engedélyezni, mert a teremnek könyvszállító kapcsolata nincs és idegen anyag tárolására nem tud berendezkedni. Biztosítani kell viszont a más kézikönyvtárakból, illetve a raktárból ide való átkérést, igénylést az ügyeletes tájékoztató számára, hiszen e nélkül esetleg meg kell állnia munkájában. Mégis ezt a forgalmat mérsékelt keretek közt ajánlatos tartani, főleg pedig a félretételt kerülni.

A bibliográfiai kézikönyvtárban — melynek a jelenlegi szűkös férőhelyhez mért alapanyaga már új csoportosításban működik a jelenlegi olvasószolgálatban — a besorolt művek, formai jellegük szerint öt nagy csoportba rendezve, közvetlen keresésre alkalmas módon (földrajzi rendben, a nyelvek betűrendjében, az ETO rendjének kombinációjában) állnak majd rendelkezésre a használó számára. A keresett mű a helyi katalógusokból is kiválasztható és megfelelő helyi számjelzet szerint a polcon megtalálható. A kézikönyvtár anyagában könyvek és időszaki kiadványok együttes rendben szerepelnek.

A kézikönyvtár öt csoportba tagolt gyűjtőkörének áttekintése:

- Enciklopédiák és lexikonok (egyetemes, nemzeti és területi enciklopédiák, lexikonok, a szaklexikonok kivételével);
- Szótárak (egy- és többnyelvű, leíró és történeti szótárak, a szakszótárak kivételével);
- Biográfiai (egyetemes, nemzeti és területi, általános és szakjellegű életrajzgyűjtemények, az életrajzi monográfiák kivételével);
- Bibliográfiai (másodfokú bibliográfiai; könyvek, időszaki lapok, cikkek egyetemes bibliográfiai és katalógusai; könyvek és folyóiratok központi katalógusai; könyvtárak katalógusai; könyvek, időszaki lapok és cikkek nemzeti bibliográfiai; személyi bibliográfiai. A tematikus bibliográfiai nem itt, hanem a megfelelő ismeretági kézikönyvtárban található.);
- Adattárak (címtárak, névtárak, referenzs művek).

A kézikönyvtár anyaga, nyelvre való tekintet nélkül, nemzetközi, a hungarika vonatkozású kézikönyvek gondos besorolásával.

A hírlapkutatóteremben

szolgáltatja ki a könyvtár — kutatási célra — a magyar hírlapok (és egyéb hírlapjellegű időszakos lapok) még mikrofilmre nem vett köteteit, továbbá az idegen nyelvű külföldi hírlapokat. Mikrofilmen is rendelkezésre álló hírlapokból (évfolyamokból) csak az eredeti anyag többpéldányai igényelhetők. (Mikrofilmen rendelkezésre álló magyar hírlapanyag egyetlen eredeti, archivális példányát a szolgálat kutatási célra is csak külön, eseti engedéllyel adja ki.)

A magyar hírlapok mikrofilmjeit — melyeknek használatát minden olvasó igényelheti — nem itt, hanem kutatók számára is a mikrofilm-olvasóteremben szolgálják ki. Mégis, kutatók indokolt esetben igényelhetik olvasófilmek átkérését ide, a hírlapkutatóteremben való használatra.

A terem a hírlapgyűjteményt mindenkor a használat napjáig terjedően szolgálja ki és ennek megfelelően a hírlapok mindenkori utolsó példányai tárolópolcokon rendelkezésre állanak. Rendeltetése mégsem a napi újság-olvasztás. Ez utóbbi célra a magyar hírlapok friss anyaga az olvasók számára a III. emeleten levő társalgóban áll rendelkezésre.

A belépő olvasó a helyi könyvforgalmi szolgálattól kap — olvasójegye ellenében — helyszámtáblát a terembe, vagy a csatlakozó galériára, filmhasználat esetén olvasókészülékhez.

A teremben az olvasó számára rendelkezésre áll a hírlapok gyűjteményének betűrendes, szak- és szerkesztői katalógusa (a betűrendes katalógus más példányát az olvasó a katalóguscsermokban is használhatja). A hírlapokra vonatkozó raktári igénylést a helyi könyvforgalmi szolgálatnál kell — kétszervényes helyi kérelapon — benyújtani. A raktári hírlappéldány közvetlenül a terembe érkezik és az olvasó által — fényhívás után — a szolgálat asztalánál vehető át. Célszerűnek látszik, hogy a hírlapkutatóterem esetében a kiadott anyag raktári nyilvántartása magában a hírlapraktárban nyerjen elhelyezést.

A hírlapkutatóterem a központi raktárakból kizárólag saját (hírlapraktári) anyagát szolgálja ki, szállítójára is csak ehhez a raktárhoz van. A teremben tehát a központi könyv- és folyóiratraktárak anyaga nem igényelhető, illetve ilyen anyagnak emitt való kiszolgálása csak szolgálati átkéréssel lehetséges. Fordított irányban viszont, hírlapkötetek más olvasótermekbe való átkérése — állományvédelmi okokból — tiltandó. Ugyanezek a szabályok érvényesek a hírlapok, illetve folyóiratok ún. kurrens (még befejezetlen vagy kötetlen) anyagának a kiszolgálására is. A kutatóterem térségében való szabad mozgás következtében kézikönyvtári könyvek kétirányú átvitelét-áthozását nem lehet teljesen kizárni, mégis ajánlatos ennek a könyvforgalomnak az akadályozása, csökkentése. A hírlapkutatóterem olvasója szabadon mozog ugyan a csatlakozó többi kutatóteremben, de ha ott utóbb dolgozóasztalnál kíván helyet foglalni, előbbi helyszámtábláját vissza kell adnia és amott újra kell helyszámot kérnie.

A teremben általános tájékoztatási ügyelet működik.

A hírlapkutatóterem kézikönyvtára három rétegből áll. Egyrészt rendelkezésre állnak itt a kutatómunkához szükséges általános segédletek, kézikönyvek, továbbá — speciális gyűjteményként — a sajtótörténet, sajtóügy,

publicisztika bel- és külföldi kézikönyvei. Itt is teljes sorozatban szerepelnek a magyar sajtóbibliográfiák. A kézikönyvtár másik rétege maga a sajtóanyag: a fontos jelenkori magyar hírlapok, hetilapok, hírlapjellegű szakmai és szaklapok, továbbá közlönyök kötött évfolyamainak sorozatai, körülbelül a mindenkori utolsó húsz évre vonatkozólag. Ebbe a gyűjteménybe természetesen csak többes példányt sorolnak be. Végül harmadik rétegként szerepelnek itt a kurrens bel- és külföldi hírlapok kihelyezett friss számai.

Az irodalomtudományi kutatóteremben

a belépő olvasó útja a három kutatóterem számára összevontan működő könyvforgalmi szolgálathoz vezet, ahol olvasójegye ellenében az általa megjelölt terembe (a szóban forgón kívül a történettudományi kutatóterembe, illetve az általános kutatóterembe) helyszámot kap. Ezekben a termekben csakis helyszám szerint szabad dolgozóasztalnál helyet foglalni. Csupán belépőtáblát kap ugyanitt az olvasó a rezerv kiadványok kutatótermébe.

A könyvforgalmi szolgálat több munkahelyet magába foglaló pultsor mögött dolgozik, háta mögött a raktári személyfelvonó és könyvszállító-hálózat érkezőpontjával, könyvtárolóhellyel. A három említett kutatóterem olvasóitól itt veszik át a raktári anyagra vonatkozó igényeket, végzik az érkezett anyag kiadását, használatának felügyeletét, a távozó olvasótól a kiadott könyvek visszavételét és elszámolással a raktárba való visszajuttatását. Ugyanitt végzik az olvasó által további használatra félretett, illetve a könyvtárközi kölcsönzésben érkezett művek adminisztrációját, a más olvasótermekből és termekbe való kézikönyv-átkérések ügyeit, a kutatótermekbe szóló rendkívüli belépési engedélyek kiadását. Mivel a raktári anyag (könyvek és folyóiratok) forgalma általánosan csak a kutatótermekben van megengedve: itt bonyolódik le a II. emeleti raktári könyvforgalomnak a legnagyobb és kétségkívül legfontosabb része, itt kerül nyilván tartásba a legnagyobb raktári anyagforgalom.

A könyvforgalmi szolgálat mellett nyer elhelyezést az irodalomtudományi tájékoztató ügyelet. Az olvasó és a szaktájékoztatás számára itt áll rendelkezésre a teremben levő irodalomtudományi kézikönyvtár betűrendes és helyrendi katalógusa, továbbá az 1946 óta megjelent folyóiratcikkek betűrendes katalógusa. A tájékoztató számára a munkában állandóan szükséges néhány legfontosabb segédkönyvet saját használati példányaként kell biztosítani.

A terem hátsó sarokterében gyorsmásoló berendezés működik az egész kutatótermi övezet számára.

Az irodalomtudományi kutatóterem kézikönyvtára a magyar irodalomtudomány és -történet kutatói számára kíván szaktudományi szintű apparátust nyújtani a kutatómunkájuk egész területét átfogó kézikönyvek, források és feldolgozások indokolt határig teljes gyűjteményével. A kézikönyvtár gyűjtőkörének vázlata:

- Általános irodalomtudomány (Elvi és elméleti kérdések; Az irodalom és más tudományok kapcsolata; Az irodalom és más művészetek kapcsolata; Népköltészet, folklór);

- A magyar irodalom története (Segédkönyvek; Összefoglaló művek; Tanulmánygyűjtemények; Monográfiák; Az irodalmi élet keretei és története; Magyar irodalom külföldön; Kapcsolat és kölcsönhatások a világirodalommal);
- A magyar irodalom szövegei (Antológiák, szöveggyűjtemények; Kritikai, gyűjteményes és válogatott kiadások);
- A világirodalom története (Segédkönyvek; Összefoglaló művek; Tanulmánygyűjtemények; Monográfiák);
- A világirodalom alapvető szövegei (Idegen nyelvű és magyar antológiák; A világirodalom első vonalának művészi értékű magyar műfordításai).

A kézikönyvtár szakrendjébe a szakfolyóiratok sorozatait nem osztják be, mert azok — a szomszédos történettudományi kutatóterem szakfolyóirat-anyagával együtt — a két terem között közös használatra vannak felállítva. Itt áll rendelkezésre a szokásos módon kiállítva, számos magyar és külföldi általános, irodalmi, társadalmi és történeti tudományi szakfolyóirat friss száma is. Hasonlóképpen a két terem között kerül elhelyezésre a segédkönyvek és egyes szakterületek kölcsönös érdekű anyaga.

(Az irodalomtudományi kézikönyvtárnak egy kísérleti gyűjteménye 1967 és 1972 közt a könyvtár jelenlegi tudományos olvasótermében működött.)

A történettudományi kutatóterem

ugyanazt a szerepet hivatott a maga közönsége számára vállalni, amit a másik szaktudományi kutatóterem az irodalomtudomány és irodalom számára. Ehhez a teremhez galéria is tartozik; mind a terem, mind a galéria dolgozóhelyei számozottak.

A terem közönségét az irodalomtudományi kutatóteremben működő könyvforgalmi szolgálat fogadja és (az ott leírt módon) szolgálja ki. Az olvasó saját helyén fényszámjelzés útján értesül arról, hogy számára a szomszéd teremben levő könyvforgalmi állomásra, igénylése nyomán, raktári anyag érkezett.

A teremnek saját felügyelője is van, kinek szerepe — a felügyeleten kívül — az olvasó helyi informálása. A terem átellenes végén van elhelyezve a történettudományi tájékoztató ügyeletes munkahelye (ugyancsak saját használatra segédletekkel felszerelve).

Ugyaninnen nyílik a rezerv kiadványok olvasótermének bejárata.

Az irodalom és történettudomány szomszédos kutatótermei közti sávban helyezkedik el a két kézikönyvtár említett közös érdekű anyaga.

A kézikönyvtárról ugyancsak betűrendes és helyrendi katalógus áll a teremben az olvasó számára. A terem közönsége érdekelt a folyóiratcikkek betűrendes katalógusának használatában is; ez a szomszéd, irodalomtudományi teremben áll rendelkezésre.

A történettudományi kézikönyvtár tartalmának, szakrendjének áttekintése:

Az új könyvtárépület második emeletének tájékoztató alaprajza

1	Katalóguscsarnok
2	Bibliográfiai kutatóterem
3—4	Hírlapkutatóterem és galéria
5	Irodalomtudományi kutatóterem
6—7	Történettudományi kutatóterem és galéria
8	Rezerv kiadványok kutatóterme
9	Általános kutatóterem
10—14	Tanulmányi olvasóterem (három terem és két galéria)
15	Mikrofilm-olvasóterem
16, 17	Olvasó- és tájékoztató-szolgálati belső munkahelyiségek
18	Ügyfélszolgálat, fényképezés helyben
A, B	Az olvasó érkezési pontja felvonón
C, D	Az olvasó érkezési pontja lépcsőn
E, F	Feljárát a harmadik emeletre lépcsőn
G, H, J	Olvasótermi és kutatótermi főbejáratok a katalógus- csarnokból
K, L, M	Belső átjárók a kutatótermek együttesében
N	Belső átjáró a tanulmányi olvasóteremből a mikrofilm- olvasóterembe
O, P, Q, R,	Könyvkiszolgáló posztok a kutatótermek együttesében
S	Könyvkiszolgáló poszt a tanulmányi olvasóteremben
T	Filmkiszolgáló poszt a mikrofilm-olvasóteremben
+	Különböző szintű információs, illetve tájékoztató posztok
×	Közhasználatú gyorsmásoló-készülék

Az új könyvtárépület második emeletének tájékoztató alaprajza

1 10

- Történettudományi segédkönyv-apparátus (Magyar történet; Egyetemes történet; Történeti segédtudományok);
- A magyar történet összefoglaló művei (Szintézisek; Család-, személy-, helytörténet, ikonográfia);
- A magyar történet forrásai (Általános, régészeti és írott forrásanyag; Forrástanulmányok; Jogforrások);
- A magyar történet feldolgozásai (Gyűjtemények; Általános művek; Gazdaság-, társadalom-, államigazgatás-, hadügy-, jog-, művelődés- és egyháztörténet);
- Az egyetemes történet összefoglaló művei;
- Egyes területek és országok története.

Az általános kutatóterem

a két szaktudományi kutatóteremhez csatlakozó, annan megközelíthető, nem szakosított terem a könyvtár azon kutatómunkát végző olvasói számára, akik nem az irodalom- és történettudomány területén dolgoznak. A terem vendégei helyszámot az irodalomtudományi kutatóteremben működő könyvforgalmi szolgálattól kapnak és igényléseiket is, a leírt módon, ott veszik át, illetve ott szolgálják ki őket. Mivel ebben a teremben állomása van a könyvszállító hálózatnak, bevezethető külön helyi raktári kiszolgálás is.

A teremben általános tájékoztató ügyeletes és helyi felügyelő működik.

Az általános kutatóterem kézikönyvtára eddig nem került megtervezésre. Rendeltetésére figyelemmel, a legnagyobb haszonnal alighanem olyan kézikönyv-gyűjtemény lenne itt elhelyezhető, mely — az átfogó teljességre való törekvés nélkül — a társadalmi és a (nem alkalmazott) természettudományok történetének és magyar vonatkozásainak kézikönyveit, monográfiát, szintéziseit tartalmazná. Kihagyandó lenne innen minden, ami a szomszédos kutatótermekben, különösen a történettudományi kézikönyvtárban, már szerepel.

A rezerv kiadványok kutatótermének

feladata a központi könyv-, folyóirat- és hírlapraktárból bármi okból kikülönített és külön rezerv raktárban elhelyezett kiadványoknak, kutatómunka céljára, megfelelő külön engedéllyel való kiszolgálása.

A teremben a tájékoztatást és könyvforgalmi szolgálatot a rezerv gyűjtemény személyzete látja el.

A kutatóterem kézikönyv-gyűjteménye a helyileg szükséges magyar lexikális, biográfiai és bibliográfiai segédkönyveket tartalmazza.

A tanulmányi olvasótermek és kézikönyvtárak

A kutatómunkát végző olvasók külön mezőnyben való elhelyezését a könyvtár végül is közérdekűnek és elkerülhetetlennek ítélte. Tisztában volt azonban azzal, hogy új épületében a kutatómunkát nem végző, de tanulmányaik,

szakmai érdeklődésük, önképzésük érdekében a könyvtárhasználatot ugyan-csak munkaként felfogó olvasókat — a nemzeti művelődés intézménye-ként — szintén a legjobb szinten kell ellátnia gyűjteményének nem-archivális állományából, a tanulmányi munkában szükséges segédkönyvekkel, szak-irodalommal és más hazai kiadványokkal. Az új épület a jelenlegi zsúfoltsá-got megszünteti és várhatóan olyan viszonyokat teremt majd, amelyek a jelenlegi olvasóközönség számszerű növelését is lehetővé teszik.

A „tanulmányi” olvasóterem a jelenlegi „általános” olvasóterem utódja lesz, azzal a különbséggel, hogy a kiszolgálás alsó határát — a szórakoztató irodalomnak a forgalomból való kivonásával — magasabban vonja meg. A 16—17 éves korosztály jogosítása az igények szintjét nem rontani, hanem alighanem emelni fogja.

A tanulmányi olvasóterem látogatói bizonyára többségükben diákok lesznek: alsóéves egyetemi és főiskolai nappali, esti és levelező hallgatók, dolgozatra, vizsgára készülő, tanulmányi versenyen részt vevő felsős közép-iskolások. A terem további látogatói változatos foglalkozási ágak köréből kerülnek ki, akik általában meghatározott céllal, adott könyv vagy téma érdekében keresik fel a könyvtárat. Valószínű, hogy az új épületben meg-nyíló nemzeti könyvtárral szemben a társadalmi igény a jelenlegihez hason-lóan és hasonló arányokban fog megnyilvánulni. Ennek figyelembe vételével tervezhető a tanulmányi olvasóterem vagy termék működtetése.

Terem vagy termék? A legutóbbi áttervezésig csak a II. emelet északi, építészetiileg is egybenyíló, bútorokkal tagolt térségéről volt szó és ezt a tervek, működése szempontjából, egyetlen teremnek tekintették. Időközben nyílt lehetőség arra, hogy a III. emeleten is létesüljön egy további tanul-mányi olvasóterem.

Nem hangzott el még döntés, hogy a második terem hogyan használan-dó fel és mennyiben módosítja a korábbi egyetlen tanulmányi olvasóteremre vonatkozó elképzelést. Erre a kérdésre azért sem könnyű a válasz, mert a III. emeleti terem tervezési adatai még mindenben ismertek.

A leghelyesebb végleges megoldásnak az tűnik, hogy a könyvtár — szá-mos más európai nagykönyvtár példáját követve — válassza kétfelé a társadalmi tudományok és a természettudományok kiadványanyagának igénylőit és ennek megfelelően ossza meg a szakosított termék között a kézi-könyvtár egyébként is szakosított anyagát. A két terem befogadóképessége is megfelel a kétféle területen várható különböző aránynak, a nagyobb tár-sadalmi tudományi és kisebb természettudományi igénynek.

Felvethető azonban az a javaslat is, hogy a könyvtár szervezési-működési okokból válassza a fokozatosságot és először nyissa meg a na-gyobb tanulmányi olvasótermet a II. emeleten, az eredetileg tervezett teljeskörű szakosítással és kézikönyvtárral. A második termet csak akkor nyissa meg tanulmányi olvasóteremként, midőn az olvasók száma a működő terem kapacitását már egészében igénybe veszi. Ez a megoldás a könyvtári személyzeti létszám szempontjából is üdvös lehet. A beköltözés utáni első időszakban a III. emeleti termet — egyszerűsített ügymenettel — tankönyv-olvasóként lehet hasznosítani.

A továbbiakban tehát a dolgozat az eredeti elképzelésnek megfelelően mutatja be a II. emeleti tanulmányi olvasóterem működését és kézikönyv-

tárát. A terem szerepének két terem közötti, későbbre javasolt megosztása nem elvi, hanem pusztán gyakorlati kérdés.

A II. emelet északi szárnyának hatalmas tanulmányi olvasótermi térsége a katalóguscarnokból egyetlen bejáraton közelíthető meg. Ebben a bejáratban is kontroll működik, könyvek bevitele és kihozatala tilos. A terembe lépve az olvasó — akár a déli középteremben — kiöblösödő pult mögött működő könyvforgalmi szolgálathoz jut. A tanulmányi olvasóteremben az olvasónak csak raktárból való igénylés esetén kell a szolgáltatnál megjelennie és helyszámot kérnie. Az olvasóhelyek, a három teremrészben fele-fele arányban, számozottak és számozatlanok, a galériákon pedig minden hely számozatlan (azaz a teremben összesen 172 olvasóhely számozatlan és 108 számozott). A számozott olvasóhelyek a felügyelőszolgálathoz közel eső teremrészekben helyezendők el. A számozatlan helyek nagyobb aránya azon a számításon alapul, hogy a kézikönyvtár gazdagsága az olvasók igényét nagy hányadban ki fogja elégíteni. A közönségnek a kézikönyvtár használatára való utalását a raktári gyűjtemények állományvédelmi okokból való hatásos védelme teszi szükségessé.

Az először belépő olvasó az olvasójeggyel kézhez vett tájékoztatóból, és a helyszínen rendelkezésre álló röplapról: alaprajzról és leírásból maga ítélheti meg, hogy anyagát, „szakját” melyik teremrészben, a kézikönyvtár mely részén kell keresnie. De a belépő térségben rendelkezésére áll a terem kézikönyvtárának teljes betűrendes és helyrendi katalógusa (talán tárgyszókatalógusa) is. Ugyancsak itt használható az 1946 óta megjelent magyar folyóiratcikkek szakkatalógusa. Szóbeli eligazítással áll rendelkezésére a felügyelőszolgálat, és a teremnek ugyanezen részében, az általános tájékoztatás ügyeletese.

Amennyiben a tanulmányi olvasóterem olvasójának a helyi kézikönyvtárban nem szereplő műre: könyvre, folyóíratra van szüksége, az alábbi keretek közt számíthat igénye teljesítésére.

- Korlátlanul igényelhetők az eleve két példányban gyűjtött, 1952 után belföldön kiadott könyvek és időszaki lapok;
- Példányszámukra való tekintet nélkül igényelhetők általában a könyvtár állományában szereplő külföldi kiadványok;
- Csak másodpéldány megléte esetén igényelhetők az 1952 előtti belföldi kiadványok, de rendelkezésre állnak az ilyen kiadványról esetleg készült filmek.

Amennyiben a tanulmányi olvasóteremben igényelhető mű valamely más kézikönyvtárban található, erre az olvasónak kell kérőlapján a figyelmet felhívnia úgy, hogy az általános olvasói betűrendes katalógusból (vagy alternatív a kézikönyvtárak egyesített katalógusából) az érdekelt kézikönyvtár szígláját, számjelét — a könyv jelzetével együtt — kijegyzi. A benyújtott kérés kétféleképpen intézhető el: vagy a könyvet kéri át az olvasó számára, vagy az olvasó számára teszik lehetővé a szóban forgó kézikönyvtár felkeresését. Csak átkéréssel bocsátható az olvasó rendelkezésére a munkahelyi kézikönyvtárak anyaga.

Az 1952 előtt belföldön megjelent időszaki lapok (folyóiratok és hírlapok) többes példányai, illetve filmpéldányai ugyancsak felderíthetők a

megfelelő olvasói katalógusokból. Az olvasó tehát ügyelhet arra, hogy csak másodpéldány vagy filmpéldány jelzetét jegyezze fel kérőlapjára.

Nem ismerhető fel azonban jelenleg az olvasói betűrendes katalógusból az 1952 előtt megjelent könyvek példányszáma. (Filmezésükre eddig alig került sor.) Az ilyen igények esetében a másodpéldány meglétét vagy hiányát csak a raktári szolgálat állapíthatja meg saját nyilvántartásából. Ezek körében nem kis számban előfordulhat, hogy az olvasó utólag kapja vissza kielégítetlenül kérését, másodpéldány hiánya miatt.

Természetesen sokszor történik majd, hogy a tanulmányi terem olvasója egy példányban meglevő, számára nem igényelhető kiadványok esetében — rendkívüli érdekekre hivatkozva — kivételes, alkalmi engedélyt fog szorgalmazni az archivális példányba való betekintés érdekében. A könyvtár elutasíthatja a kérést, vagy fotómásolat szolgáltatását ajánlhatja fel. Sok esetben azonban a kérés kedvező elintézésének az útját fogja keresni, mert az olvasó kérését indokoltnak és méltányosnak találja. Ilyen esetekben a kutatóteremben való kiszolgálást, illetve az oda szóló eseti belépés engedélyezését ajánlatos választani. Ott ugyanis a kivételesen kiszolgáltattott archivális példány biztonsága nagyobb, ellenőrzése hatékonyabb.

Gyakorlati okok szólnak az ellen, hogy a könyvtár akár kivételesen is lehetővé tegye különgyűjteményi dokumentumoknak (kéziratoknak, ritka nyomtatványoknak, zeneműveknek stb.) a tanulmányi olvasóterembe való átkérését. Átkérhető viszont a különgyűjtemények kézikönyvtári anyaga.

Mint az előadottak bemutatják, a tanulmányi olvasóterem korlátozó szabályai szinte több gondot okozhatnak majd, mint a terem pozitív teendői. Hogy a bizonyára csakhamar nagyforgalmú, majdnem háromszáz olvasó egyidejű kiszolgálására berendezett olvasóterem munkájában a pozitív eredmény legyen az uralkodó: a terem kézikönyvtárának teljességén és alkalmas rendszerén, jó kezelhetőségén múlik.

A tanulmányi olvasóteremben váltja valóra az ismeretek teljes körében a könyvtár a teremrészek, mezőnyök — és a hozzájuk tartozó kézikönyvtár-részek — ismeret- és tudományágak szerinti szakosítását. A háromfelé tagolt és két galériával együtt öt részre osztható teremben a jellegzetes tudománycsaládok — természetesen — sokféle változatban helyezhetők el. Számos elrendezés terve került papírra, de döntés a kérdésben nem született — többek közt azért sem, mert a kézikönyvtári szakok elérhető nagyságrendje egymás közt is bizonytalan még. Nyilvánvaló, hogy sokféle praktikus körülményre figyelve, ügyelni kell az egyes ismeret- és tudományterületek közti rokon- és társtudományi viszonylatok együttesére, a kapcsolódó területek egymástól való távolságára is. A terem egészében mobil bútorzata is segíthet az elrendezésben.

A könyvtárnak ebben a térségében is az irodalomtudomány és a történettudomány számára kell a viszonylag legnagyobb számú olvasóhelyet biztosítania, mert a jelenlegi igények aránya, a forgalom ezt sugallja. Szakmezőny létesíthető: a filozófiai tudományoknak; a társadalomtudomány-jogtudomány-politikai gazdaságtan együttesének; a földrajznak és néprajznak; a nyelvtudománynak; a művészeteknek; a tiszta természettudományoknak és a matematikának; végül — sokkal szűkebb keretek közt — az alkalmazott tudományoknak.

A létesítendő szakmezőnyök közül az irodalomtudományi és történet-tudományi szakmezőnyben állandó jellegű szaktájékoztató szolgálatra van szükség, egyes más szakmezőnyökben pedig heti néhányórás időtartamban, rendszeresen működő bibliográfiai és szakirodalmi tájékoztatás megszervezése kívánatos. Későbbi kérdés, hogy ez mely tudományterületeken lesz szükséges és lehetséges.

A tanulmányi olvasóterem kézikönyvtárának feladata és gyűjtőköre a következőkben foglalható össze:

A többtízezer kötetes, szakosított, könyveket és periodikákat (évkönyveket, szakfolyóiratokat, folyóiratokat) tartalmazó, szabadon használható gyűjtemény arra hivatott, hogy a művelt olvasó és tanulmányokat folytató diák számára áttekinthetően, nagy választékban, a témák teljességében, a kor színvonalán nyújtsa egy-egy ismeretág, tudományág, művészet jelentős és tudományosan helytálló magyar szakirodalmát, mégpedig mindig az újabb irodalomra vetve a hangsúlyt. A gyűjtemény a kor műveltségének a szintézise kíván lenni. Szakosítása nem az elválasztást, hanem az eligazodást szolgálja.

Szakjellegű anyagon kívül a kézikönyvtár — az irodalomtudomány mellé telepítve — gazdag sorozatban tartalmazza a művészi magyar szép-irodalmat és a klasszikus világirodalmat is.

A kézikönyvtár törzsanyagát a hazai kiadványok adják ugyan, de korántsem a külföldi és idegen nyelvű szakirodalom kizárásával. Kívánatos, hogy minden fontos területen a lehetőségek szerinti választékban szerepeljenek világnyelvi összefoglaló művek. A szakfolyóiratok termenkint kiállított friss számai közt szerepeljenek, a magyar szakfolyóiratok mellett, egy-egy tudományág összefoglaló jellegű külföldi szakfolyóiratai is.

A magyar könyvtermés minden szakban, kézikönyveivel megjelenési idejére való tekintet nélkül sorolandó be. A régebbi kiadású monografikus irodalomból azonban csak az, amit újabb kiadvány nem pótol (feltéve hogy sikerült belőle a gyűjtemény számára további példányt beszerezni). A szakosított gyűjtemények anyagának nagy hányada az 1950 után közreadott magyar szakirodalomból kerül ki. A gyűjteményben szerepeltetendő az utóbbi harminc év magyar könyvtermésének minden jelentős darabja.

Mivel a terem olvasóinak többsége felső- és középfokú tanulmányokat folytat, a kézikönyvtárnak különös gonddal kell ügyelnie a tanulmányi anyag gondos beszerzésére — anélkül, hogy ezzel a nemzeti könyvtár egyetemi vagy főiskolai könyvtári szerepet kívánna vállalni. Szerepelnie kell a felsőoktatás tankönyveinek és segédkönyveinek, de nem rendezkedik be a kézikönyvtár az egyetemi jegyzetek sorozatban való gyűjtésére.

A szakokra tagolt részgyűjtemények mellett a terem alkalmas központi részében kell elhelyezni a közkeletű magyar segédkönyveknek, valamint az általános folyóiratoknak a sorait. Olyan segédletekből, mint például a nagyszótárak, minden teremrészben el kell helyezni példányt.

A kézikönyvtár egyébként elvileg egy példányban gyűjti anyagát. A tényleges szükségletekhez képest azonban nagyforgalmú szakkönyvekből másodpéldány beszerzése gyakorlati kérdésként kezelendő. A gyűjteménybe az új megjelenésű kiadványok intézményesen gyors polcra állítását kell megszervezni.

Míg korábban a könyvtár terveiben — a szakirodalom nyomán — a tanulmányi kézikönyvtárban egy „állandó” (időtálló) és egy „változó” (aktuális) réteg megkülönböztetése szerepelt, ez a kettősség veszített kontúrjaiból. Van ugyan a kézikönyvtáraknak egy konstans rétege: a segédkönyvek és a standard érvényű összefoglalások együttese. De az ennél rövidebb életű, monografikus könyvanyag nem aktualitására, hanem jelentőségére tekintettel sorolhatók be a kézikönyvtárba. Mindez nem változtat azon, hogy a kézikönyvtár gyarapítása mellett mindenkor figyelemmel kell lenni a feleslegessé váló művek kivonására is.

A mikrofilm-olvasóterem

a tanulmányi olvasóteremből közelíthető meg, de valamennyi terem közönségének rendelkezésre áll filmolvasásra. Forgalmának legnagyobb részét nyilván a magyar hírlapok olvasófilmjeinek használata adja majd. Kézikönyvtára a teremnek nincs, katalógus és más segédletek rendelkezésre állnak. A terem a Mikrofilmtár kezelésében működik.

A III. emeleti tanulmányi olvasóterem

lehető feladatokról feljebb volt szó. Amennyiben a teremben megvalósításra kerül a természettudományi szakosítás, a II. emeleti teremből feltelepítendő megfelelő szaktudományi kézikönyvtári gyűjtemény mellett az általános magyar kézikönyveket és az általános jellegű folyóiratokat itt egy további példányban kell biztosítani.

Kölcsönzés az állományból az olvasótermeken, illetve a székházon kívül

A nemzeti könyvtár alapításától prezens jellegű, nem kölcsönző.

Története során, gyűjteménye sokszor szenvedett veszteséget ennek az alapszabálynak a be nem tartása következtében. A könyv- folyóirat- és hírlapgyűjtemény mai kölcsönzési szabályai az alábbiakban foglalhatók össze:

Székházán kívül:

- Nem kölcsönzi a könyvtár egyedi dokumentumait, ritkaságait, nemzeti (hungarika) állományának archivális sorozatát. Ezekből az állományrészekből csak magas szintű közérdekből — például országos jellegű belföldi, vagy fontos külföldi kiállításon való bemutatás, tudományos szakértői vizsgálat céljára — engedélyezhető esetenként kölcsönzés, megfelelő biztosítékok kikötésével, az átadás és visszavétel, valamint a kezelésmód meghatározásával. Ha a körülmények indokolják, kiköthető könyvtári kísérő jelenléte.
- Nem kölcsönöz a könyvtár — állományvédelmi okokból — hírlapokat, kötetlen időszakos lapokat, súlyosan sérült állapotú kiadványokat.

- Olvasóinak érdekeire figyelemmel nem kölcsönzi a könyvtár segéd-könyvtárainak (kézikönyvtárainak) anyagát, továbbá nemzeti (hungarika) kiadványgyűjteményének helybeni használatra rendelkezésre álló második példánysorozatát.
- Az egyedi dokumentumok, ritkaságok és az archivális hungarika példánysorozat kivételével, az egyéb művek kölcsönzése engedélyezhető közületek: hatóságok, testületek számára, ha igényük közérdekű.
- Könyvek és folyóiratok harmadik és további példányaira vonatkozólag lehetővé teszi a könyvtár a kölcsönzést saját munkatársai számára, egyéni tudományos munkájuk, önművelésük körében.

A székházon belül, az olvasótermi forgalmon kívül

- a könyvtár intézményesítette az osztályközi kölcsönzést (a feldolgozó, a bibliográfiai munka, a rekatalogizálás céljaira), továbbá
- a helyi személyi kölcsönzést munkatársai (és jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai) számára, egyéni tudományos munkájuk keretében, munkaasztalukról el nem vihetően, a bármikori visszakérés feltételével.

Ezek a szabályok tartandók általában érvényben a könyvtár új épületében is. A kölcsönzés körének bővítésére aligha van indok, szűkítésére pedig — úgy tűnik — nincs mód. Ezek a szabályok kielégítik a gyűjtemény hatásos védelmének az igényeit, ha betartják azokat.

Az új székházban a központi olvasószolgálatnak alagsori kölcsönző-állomása hivatott — a központi olvasószolgálat és a központi tájékoztató szolgálat olvasótermi forgalma kivételével — minden házban belüli és házban kívüli törzsállományi kölcsönzés lebonyolítására, ide értve a raktárból való kikérést, az elismervény ellenében való kiadást, a kint levő tételek nyilvántartását, visszaadásuk sürgetését, szükség esetén a visszaszerzés érdekében esedékes további lépések kezdeményezését, majd a visszaérkezett anyag átvételét.

A raktárból kikölcsönzésre igényelt anyagot a kölcsönzőállomás bizonylat ellenében veszi át és adja vissza; a forgalmazott anyagért elszámolással tartozik.

Az osztályközi kölcsönzőforgalom keretében elégitendő ki a külön-gyűjtemények munkahelyi és olvasótermi igényei is. A kölcsönző a könyv-szállító hálózaton küldheti ki számukra az igényelt tételeket.

A kölcsönzőállomás kiadási nyilvántartásában tehát együttesen szerepel minden olyan raktári anyag, melyet a központi olvasótermeken és szolgáláton kívül, de a székházon belül, illetve bármilyen címen a székházon kívül adtak kölcsön.

Nem szerepel a kölcsönző nyilvántartásában az az anyag, melyet a raktár, állományvédelmi feladatkörében, restaurálásra, köttetésre, javításra maga adott ki a gyűjteményből. Ezeket a tételeket saját belső nyilvántartása tartalmazza.

A kölcsönzőállomásra bízható az elszállításra félretett állományi anyag,

küldemények kezelése a megbízott jelentkezéséig; a korábban leadott rep-rográfiai megrendelések kész anyagának — szükség esetén a számlaösszeg beszédésével járó — kézbesítése a belátogató megrendelőnek vagy küldöttjének. A székházból kivinni kívánt anyagot a szolgálat a kapunál bevonandó kísérelőjegygel (kiviteli engedéllyel) adja át.

*A tájékoztatás munkája a nemzeti könyvtárban
és a magyar információszolgáltatás együttesében*

A dolgozat e tárgyban a terveknek és lehetőségeknek csupán vázlat szerű bemutatására szorítkozik, felhasználva az idevágó tervtanulmány javaslat-tait is.¹¹

Ma a könyvtár központi nyilvános szolgálatában a tájékoztatás az olvasószolgálati munkával integrálva, egy szervezetben és vegyes munkaköri megosztásban működik. A tájékoztató munkatársak idejük jelentékeny részében olvasószolgálati munkát végeznek.

A könyvtár a központi tájékoztató szolgálatot önállósítani kívánja. Az új székházban tervezett, fejlettebb, kiterjedt munkakörű tájékoztató és szak-tájékoztató munka előzetes feltételeinek javítása irányában hat majd az az erőfeszítés, amit a könyvtár sok más területen tett és részben már meg is hozta gyümölcsét. Itt említést kíván: A központi és szakjellegű kézikönyvtárak építése, több katalógus befejezett, vagy munkában levő rekonstrukciója, a nemzeti bibliográfiai rendszer számos új kurrens és retrospektív kiadványa, új hungarika-bibliográfiai kiadványok, a külföldi hungarikák tervszerű számbavétele (illetve másolatuk beszerzése), a közpon-ti folyóirat-katalógus kurrens kiadványa és összefoglaló kiadásának mun-kája.

Már alapállásként szót kell ejteni arról, hogy a magyar nemzeti könyv-tárban a tájékoztatásnak eleve határt szab a könyvtár hungarika jellege. A 20. század világában nincs már könyvtár, mely minden területen egyfor-ma mélységben és teljességben tudná a szakirodalmat és a reá vonatkozó információt nyújtani. A Széchényi Könyvtár tájékoztatási lehetőségeinek elsősorban a hazai kötelempéldány-gyűjtés mindenkerete és a begyűjtött külföldi magyar vonatkozású anyag mértéke szabja meg szűkebb határát. A magyar nemzeti könyvtár elsősorban és jellegzetesen abban tud teljes tájékoztatást nyújtani, amit a magyar szakirodalom feltárt, illetve ami a világban magyar, magyar érdekű.

A szűkítést csak részben ellensúlyozza a nemzetközi jellegű segédkönyv-anyag és az országban mindenféle ismeretágban található külföldi szak-irodalom katalógusa. A feladat azonban így fogalmazva is számottevő.

Terveiben a könyvtár egyaránt szerepelteti a tájékoztató munka „aktív” (szétsugárzó, kezdeményező) és „passzív” (visszakereső, kérdésre felelő) feladatait. Mindkét fajta tájékoztatásnak volt már és van is helyi előzménye.

11. L. a 2. jegyzetet.

Akárcsak olvasószolgálatában, a passzív tájékoztatás területén is a könyvtár egyaránt ki kívánja szolgálni a kutatómunkát és a tanulmányi munkát, mégpedig mindkettőt igényei szintjén és mértékében.

A visszakereső tájékoztatás lépcsőfokait vizsgálva figyelembe kell venni a feltett kérdést, a rendelkezésre álló irodalmat, végül a választ adó, a tájékoztató szakirányú informáltságát. Ezekből az egybevetésekből adódik az új székház központi tájékoztató szolgálatában bevezetni kívánt három fokozat: az általános tájékoztatás, a könyvészeti szaktájékoztatás, és, harmadikként, a szaktudományi tájékoztatás. Mindhárom tájékoztatási formának alapvető segédeszközei a katalógusok, a kézikönyvtárak, a különleges tájékoztató (referenz) nyilvántartások, a különgyűjteményekkel, továbbá a központi katalógusokkal való kapcsolat, végül a könyvtárközi és egyéb intézményközi együttműködés. Részleteikben azonban e segédeszközök szerepe más és más.

Az általános tájékoztatás mindenekelőtt a bibliográfiai kézikönyvtárra épül és annak termében folyik, de állandó szolgálatot tart a katalóguscsarnoktól északra és délre nyíló két nagy térségben (a tanulmányi olvasóteremben, a szaktudományi kutatótermekben). Feladata rendszerint az egyszerű, nem szakjellegű azonosítás, adatközlés, tényközlés.

A könyvészeti szaktájékoztatás színhelye a tanulmányi olvasóterem.

Állandó a könyvészeti szaktájékoztatás az irodalom és irodalomtudomány, valamint a történettudomány ágazataiban. Az ügyeletszerűen megszervezett, közölt időpontokban működő könyvészeti szaktájékoztatás körét az igények és a rendelkezésre álló személyi lehetőségek mérlege határozza majd meg. Kívánatosnak tűnik szakirodalmi tájékoztatási ügyelet a nyelv-tudomány, a néprajz, a művészetek ágazataiban, a jog-közgazdaság-társadalomtudomány csoportjában, végül a tiszta természettudományok csoportjában. A szakirodalmi tájékoztatás célja az irodalom közvetítése. Helyi forrása a szakosított kézikönyvtár, annak szakbibliográfiai anyaga, továbbá az általános szakkatalógus. Azokon a tudományterületeken, melyeken a hazai kiadványanyag a feltett kérdésre elégséges választ adni nem tud, a tájékoztatás — a központi lelőhelykatalógusok segítségével — más könyvtárak, elsősorban nyilván az illetékes szakkönyvtár gyűjteményébe irányítja el a kérdező olvasót.

A tudományos (szaktudományi) tájékoztatás a kutatómunka számára nyújtott legmagasabb szintű könyvtári szolgáltatás. Fogalma a munkában való együttműködést, a problematikában való részt vállalást involvál. A könyvtáros csak akkor vállalhatja ezt a feladatot, ha a kutatás tárgyát adó tematika irodalmát megfelelő igényességgel és kritikával tudja maga is áttekinteni.

A két érdekelt nagy tudományágazat közül a könyvtárban a tudományos tájékoztatás szempontjából az irodalom és irodalomtudomány van előnyben. Ebben a legerősebb a könyvtár hagyománya nemcsak bibliográfiai és szakbibliográfiai irányban, hanem forrásközlésben, szövegeközlésben is. Az ide vágó belföldi kiadványanyag szinte teljes, külföldi része ugyan csak rendkívül gazdag. Itt a legerősebbek a szálak a különgyűjtemények anyagával (kéziratok, Régi Magyar Könyvtár, színháztörténeti anyag). A könyvtárat látogató kutatók legnagyobb arányszáma jut az irodalom-

tudományra és filológiára, a velük való tudományos szintű tájékoztatási együttműködés ma is erős. Kifelé tekintve: a könyvtárnak különösen jól kiépítettek már most is kapcsolatai az irodalomtudomány kutató- és oktató-intézményeivel, az irodalomtudományi szaksajtóval.

Kevesbé egyértelmű a szaktudományi tájékoztatás alapja a történettudomány területén. Eleve kevesebb a könyvtár szakembere. A rendelkezésre álló dokumentumállomány, külföldi anyag tekintetében, meglehetősen hiányos. Nem elég gazdag az egyetemes történet nemzetközi anyaga és nem lehet elég átfogó a nemzetközi anyag gyűjtése a történettudományhoz kapcsolódó társtudományokban (például a politika, a közgazdaságtudomány anyagában). Előnyös viszont a történettudományi kutatási tájékoztatásban, hogy az általános kézikönyvek gyűjteménye rendkívül gazdag. Emitt is fontos a kapcsolat különösen a Kézirattár anyagával. A tudományág intézményeivel — ide értve a levéltárakat is — a kapcsolat elmosódottabb. Míg az irodalomtudomány a szakbibliográfiai feladatok könyvtári telepítését támogatta, a történettudomány — úgy tűnik — maga szándékozik továbbfejleszteni segédleteit.

Mindkét említett tudományterületen a szolgálat képes arra, hogy — szolgáltatásként — témafigyelést, témadokumentációt vállaljon.

A tájékoztató munka itt tárgyalt három fokozatát a könyvtár — a maguk körében — szóban és írásban, egyének és intézmények számára, belföldi és külföldi kérésre egyaránt el kívánja látni. A szóba jövő intézmények közül is ki kell emelni a magyar állam, a tudomány, oktatás, a népművelés, a tömegkommunikációs intézményeit, a külföldi magyar intézeteket, végül a külföldi tudományos intézmények megkereséseit.

Az aktív tájékoztatás területén a nemzeti könyvtár legfontosabb intézményes tájékoztatási formája a nemzeti bibliográfia kiadványrendszere.

A központi nyilvános szolgálat körében az aktív tájékoztatási kezdeményezések a „szakkönyvtári” feladatkörbe esnek. Mindenekelőtt a két nagy nemzeti szaktudomány szakbibliográfiájával foglalkoztak a tervek. Mint fent arról említés történt, a történettudomány jelenleg nem tart igényt a könyvtár részéről szakbibliográfiára. Az irodalom és irodalomtudomány szakbibliográfiája megindult és foglalkoznak egy 1971—1975 időszaki kumulatív kötet terveivel is.

Az irodalom- és történettudományi aktív szaktájékoztatás területén két olyan feladat látszik időszerűnek, melynek vállalása az új székház körülményei közt talán megvalósítható.

Az egyik ilyen vállalkozás az 1850—1945 időszaki teljes magyar sajtóanyag tartalmi (analitikus) feltárása. Ma ilyen munkát témánként, szóródva, anarchikusan végeznek kutatási megbízással dolgozók, munkájuk eredménye bibliográfiailag rendszerint elenyészik.

Hasonló jelentőségű, mind történeti, mind irodalomtörténeti szempontból fontos vállalkozás lenne egy teljes magyar ikonográfiai mutató összeállítás. Ennek jelentős része éppen az analizált sajtóanyagból adódnék.

Mind a hírlap-analízisnek, mind a képdokumentációnak nemesak retrospektív, hanem kurrens munkája is kívánatos lenne.

A magyar irodalom és irodalomtudomány, valamint a magyar történettudomány részére a nemzeti könyvtár, illetékes szakkönyvtárként

a nemzeti információs hálózat (rendszer) szakmai központjaként is hivatott működni, azzal a céllal, hogy a két tudomány területén folyó minden tudományos-információs tevékenységet közérdekű módon összehangolni, egyeztetni lehessen, a további munka a megosztás jegyében legyen szervezhető. Ez a szerep a nemzeti könyvtár számára az érdekelt szakkönyvtárakkal, tudományos, oktatási és egyéb intézményekkel való együttműködést teszi szükségessé.

Humán és társadalmi tudományban az információ legelső követelménye a szakbibliográfia. Ezen túlmenően a hazai információ-elmélet különösen a gyorstájékoztató, a dokumentáció kiadványszerű közzétételét tartja fontosnak. A Széchényi Könyvtár terveiben azonban ilyen kiadvány jelenleg csak feltételesen szerepel. Az adatok arra mutatnak, hogy ez a kiadványforma elsősorban az alkalmazott tudományok szükséglete. Szóba jön azonban, mint időszaki kiadvány — többek közt — a két tudományszak keretében készült irodalomkutatások jegyzékének a folyamatos közreadása.

A tájékoztató munkája: szolgálat, melynek azonban ésszerű érdekhátárak közt kell maradnia. Az olvasónak, kutatónak indítást kell kapnia munkájához, de a munkát nem végzik el helyette. A közérdek védelme, a gazdaságos szolgálat érdekében a könyvtár a tájékoztató szolgáltatásért díjfizetést, költségtérítési kötelezettséget tervez bevezetni. A díjköteles szolgáltatás körébe tartoznának a tervek szerint az egy órát meghaladó munkaigényű belföldi, egyéni és intézményi tájékoztatói kérések. Díjmentesek maradnak — a viszonyosság körében — a külföldi, továbbá — meghatározott körben — az államhatalmi, államigazgatási szervek, viszonyosság alapján a kulturális szervek igényei, végül az egyetemi és főiskolai hallgatóktól érkező kérések, bár ez utóbbinál törekedni kell az illetékes egyetemi vagy főiskolai könyvtárhoz való irányításra. Tájékoztató feladatok vállalása kérdésében a szolgálatnak különösen gondosan kell döntését mérlegelnie, ha a megkeresés nem Budapestről, hanem vidékről, illetve nem városból, hanem egyéb településről érkezett.

Mind az aktív, mind a passzív tájékoztató munkának alapvető feltétele, hogy elegendő és jó segédeszközök álljanak rendelkezésre. Közhelyszerű feltétel a katalógusok teljessége, biztonsága, az adatok pontossága, a kézikönyvtárak teljessége, naprakész rendje, az állományi biztonság, a megfelelő, készenléti adminisztrációs segítség. A tájékoztató jellegzetes segítői lehetnek a helyi munkakartotékok, a korábbi munkaeredményeknek a megfelelő nyilvántartásokból való gyors és biztos visszakeresése. Ilyen segédeszközökre az új tájékoztató szolgálatban nagyobb választékban lesz szükség és megoldást kívánhat a decentralizált szolgálatban való célszerű elhelyezésük is. A jelenleg is vezetett tájékoztató kartotékok közül hiányzik a szaktájékoztatás érdekében megkereshető magyar intézmények részletes, naprakészen vezetett kartotékja.

A tájékoztatást végző, válaszadó könyvtáros személyéről is essék szó. Bár személyzeti kérdésekkel a dolgozat más fejezete foglalkozik, itt is helyénvalónak látszik állást foglalni a tájékoztató könyvtáros kívánatos képzése érdekében. Az általános tájékoztatásban elég lehet az átfogó műveltség, a bibliográfiai érzék, az áttekintés képessége és a sokoldalúság. A szakirodalmi információ munkájában már nem nélkülözhető — az előbb

említett egyes tulajdonságokon kívül — a biztos szaktudás. Csak szakembertől várható el, hogy biztos tartalmi felismeréssel képes legyen megtevesztő formai elemek mellőzésére. A félezer olvasót fogadó nemzeti könyvtárban a fontos tudományágakban, a keresett gyűjteményekben a tájékoztatás posztjain szakemberekre van szükség.

A mércét az irodalom- és történettudományi tájékoztatásban kell legmagasabbra állítani. Itt a kutatómunkát végzők partnereire van szükség, akik a szaktudomány szerkezetének, történetének, irodalmának áttekintő ismeretével rendelkeznek s a szaktudomány valamely részében maguk is specialisták. Akárcsak a szakirodalmi tájékoztatásban, itt is alkalmas megoldás lehet — egy törzsszemélyzetten kívül — szakértők részidőben való alkalmazása. Feltehető, hogy egyes részterületeken csakis így szereshető megfelelő szakember, akinek a részidős munka mellett bő lehetősége nyílik a szakmájában való elmélyülésre.

Itt eshet szó a „szakreferatúra” intézményéről (a beszerző, szakozó, és tájékoztató munka érdemi döntéseinek szakember kezében való összevonásáról). Ez a kérdés az elmúlt évtizedben a könyvtárban döntésig nem jutott.

A magyar nemzeti könyvtár — ha nem táplál illúziókat a gyűjtemény szaktudományi feladatait illetőleg — gondosan megválasztott egyes tudományágazatokban ezzel a munkaszervezéssel minőségi fejlődést érhet el. A nemzeti könyvtárban azonban egyes tudományágazatokban (és éppen a jellegzetes nemzeti tudományokban) nem egy, hanem több szakreferensre van és lesz mindig szükség. Ezek között a szakreferensi feladatokat a tudományágak korszakolásával, vagy specifikumaik, alágazataik szerint tagolva kell megosztani.

Van azonban a megoldás alkalmazásának egy másik, súlyos akadály. A szakemberek csak akkor mozgósíthatók a maguk szakterületén a kiválasztás, szakozás és tájékoztatás hármass érdemi munkájára, ha erre idejük jut, azaz jelenleg végzett egyéb, jórészt technikai munkájuktól mentesülnek. Ma a könyvtárban — a segédszemélyzet elégtelen volta és a közép- és felsőfokú feladatok elhatárolatlansága miatt — sok értékes szakember munkájának harmadát vagy felét olyan teendőkkal végzi, melyeket helyette nem szakember is elvégezhet.

Megfelelő arányú és létszámú segédszemélyzet betanítása, a szakemberek rutinmunkáktól való mentesítése, továbbá az apparátus biztonsága, gondosan, állandó szabályok szerint vezetett, hibátlan, jól kezelt, naprakész nyilvántartások — ezek tehetik lehetővé és eredményessé a szakreferensi munkát. Remélhetőleg új épületében módja lesz a könyvtárnak, hogy erre az útra térjen.

MÁBÓL A HOLNAPBA: A MEGVALÓSÍTÁS TEENDŐI

A szükséges személyzet: létszám, rétegei, betanítása

A nemzeti könyvtár központi olvasó- és tájékoztató szolgálatának az új épületben való működése megkezdésekor elegendő számú és megfelelő szintű felsőfokú képesítésű irányító és érdemi ügyintéző könyvtárosra, illetve kö-

zép fokú képesítésű ügyvitelt ellátó könyvtárosra, végül technikai és adminisztratív munkatársakra van szükséges.

A szolgálat jelenlegi létszáma 28 fő. A tervezett szolgálat ellátásához, működőképességéhez körülbelül ennek a létszámnak a két és félszeresére van szükség. Egyszerre több problémáról van itt szó: az állami költségvetés gondja a tetemes létszámnövelés lehetővé tétele és üteme; a könyvtár és a könyvtárosképzés gondja a szükséges létszámtöbblet időben való, ütemes biztosítása alkalmas jelöltek állításával; végül a könyvtár dolga az új személyzet előképzése, betanítása és begyakoroltatása arra a munkára, melyet a megnyitástól kezdve el kell látnia.

Szerepeljen itt az a táblázat, mely a tervezett központi nyilvános szolgálati (olvasószolgálati és tájékoztatási) feladatok létszámszükségletéről tájékoztat. A számítás természetesen csak a ma ismert adatokra és feltételezésekre épül, ezért előzetes jellegű. Ott ahol indokoltnak látszik, nem egy, hanem két, mintegy minimális és maximális létszámadatot közöl. A táblázat különválasztja az egy, illetve két műszakban dolgozó létszámot és a szigorú jelenléti posztokon tartalékkal is számol.

Egy műszakban működő munkakörök létszámszükséglete:

- Vezető és helyettes az olvasószolgálat, vezető a tájékoztatás osztályán 3 fő
- Osztályadminisztráció és levelezés a két osztályon 3—4 fő
- A két osztály belső katalógusainak, nyilvántartásainak kezelése, szerkesztése 2 fő
- A kölcsönzőszolgálat ellátása 1—2 fő
- A kézikönyvtárfejlesztés és apasztás adminisztrációja 1 fő
- A kézikönyvtárak anyagának technikai szerelése, kötetése 2—3 fő
- Szakbibliográfiai személyzet a tájékoztató szolgálatban 4—5 fő

Két műszakban működő munkakörök két műszakra szóló létszámszükséglete:

- Információs és beiratkozási szolgálat a kapubejáratnál 3 fő
- Információs ügyelet a II. emelet központi csarnokában és olvasói katalógusaiban 6—7 fő
- Ajtófelügyelet a két nagy olvasótermi térség két főbejáratánál 5 fő
- Felügyelő- és könyvforgalmi szolgálat a két centrális raktári kiszolgáló posztton 10 fő
- Folyamatos kézikönyvtárrendezés az olvasó- és kutatótermekben 6—7 fő
- Felügyelet és hírlapforgalmi szolgálat a hírlapkutatóteremben 4 fő
- Helyi felügyelet a történettudományi és az általános kutatóteremben 4 fő
- Felügyelet a bibliográfiai kutatóteremben 2 fő

- A tájékoztató szolgálat érdemi szakszemélyzete belső és ügyeleti munkára 10—12 fő
- Reprográfiai rendeltetésvétel, illetve gépkezelés 2—3 fő

Összesen, a központi olvasószolgálat és központi tájékoztató szolgálat létszámában 68—77 fő

Ez a létszámterv azonban nem veszi figyelembe a III. emeleten létesítendő, még el nem döntött feladatú olvasóterem létszámigényét és nem tartalmazza a raktári személyzet adatait sem. (Nem terjed ki a kapuszolgálatra, a ruhatárak szolgálatára, a takarítószemélyzetre.)

Az olvasó- és tájékoztató szolgálat tervezett működésének hadrendjét elemezve, ugyancsak előzetesen, úgy látszik, hogy a szükséges személyzeti létszámban mintegy 23—26 egyetemi és főiskolai képezésű, mintegy 37—43 középfokú képezésű könyvtáros-munkatársra, mintegy 6 technikai és 2 adminisztratív munkatársra lehet szükség.

Honnan, milyen személyzeti tartalékokból veheti ezt a tetemes létszámtöbbletet a könyvtár? Tisztában kell lenni azzal, hogy 40—49 főnyi új alkalmazás — könyvtári munkakörben — alighanem önmagában is, a kiválasztásra hosszabb időt igényel. Nem valószínű, hogy a költségvetési gazdálkodás ekkora létszámnövelést egyszerre lehetővé tenne. Maguknak az érdekelt könyvtári szakosztályoknak is több évre van szüksége az ilyen nagy létszámú új munkatárs munkába állítására, betanítására, begyakoroltatására. Jelenleg erre a célra munkahely sem áll rendelkezésre. Az egyetlen jogos remény az lehet, hogy a várépület belsőépítkezésének, berendezésének előrehaladtával az olvasószolgálati érdekű feladatok (mindenekelőtt a kézikönyvtárak munkájának újrafelvétele) számára munkahelynyerés válik lehetővé.

Az alkalmazandó felsőfokú képezésű dolgozók ilyen számban a könyvtárszakot végzők közül nem biztosíthatók, de erre nincs is szükség. A tervezett szolgálat irányítói és érdemi ügyintézői munkaköreiben tetemes számban vannak olyan posztok, ahol a könyvtárnak más szaktudományok képviselőire van igénye. A bölcsészettudományi karon szerzett képezés azért volt a tudományos könyvtárak számára mindig első sorban szereplő, mert rendszerint nem egy, hanem két tudományzakra szolt és nyelvtudással is kapcsolódott. A könyvtáros-személyzet utánpótlása során az előnyös ismereteknek a kapcsolására ma is törekedni kell.

Az újonnan alkalmazandó felsőfokú képezésű olvasószolgálati és tájékoztató könyvtárosok körében tehát a diploma szakjai, tárgyai és a személyi adottságok (különös érdeklődés, tudományos szakterület, nyelvtudás) együtt ítélendők meg és a könyvtár konkrét igényében az ilyen viszonylatoknak a személyzet körében való aránya módosulásokat okozhat.

Milyen szakokra kell a létszámfejlesztés során — a könyvtárszakon kívül — különös figyelemmel lenni? Mindenekelőtt az irodalomtudomány és történettudomány diplomásainak esetében a különös szakosodásra (példálózva: régi, újkori, modern magyar irodalom; világirodalom; magyar és egyetemes történet, gazdaságtörténet, kelet-középeurópai történet); a különösen fontos egyéb bölcsészkarri szakokra (filozófiai tudományok, néprajz,

művészettörténet, klasszika-filológia, szlavisztika, germanisztika, magyar és finnugor nyelvtudomány); más karok és egyetemek diplomáira (jogi, közgazdasági, társadalomtudományi diplomára; a tiszta természettudományok fontos szakjainak diplomáira). A magyar nemzeti könyvtárban különösen fontos követelmény, hogy a könyvtár tájékoztató munkájában részt vegyenek a szomszédnépek nyelvének, történetének, irodalmának szakértői.

Külön személyzeti probléma, hogy a megnövelt személyzetben nagyobb számban lesz középfokú vezetőkre szükség. Ezeket a könyvtár sok esetben saját régi létszámából „kitermelni” és átirányítani nem tudja. Nem vethető el a létszám betöltésének az a módja sem, hogy a könyvtár: a könyvtári területről, más könyvtárakban már helyi kezdeti tapasztalatot szerzett fiatalabb pályatársak köréből keres a maga számára néhány jelöltet. Egy ilyenfajta kollektív segítség a nemzeti könyvtár számára korántsem lenne mélytánytalannak ítéelhető.

Nem lesz könnyű a középfokú könyvtárosok szükséges számának biztosítása sem. A vidéki tanintézetek végzettjei számára a budapesti lakáslehetőség hiánya okozhat gondot. Bizonyára megnyerhető több-kevesebb olyan középfokú végzettségű könyvtáros, aki Budapesten, vállalati, műszaki stb. könyvtárban dolgozik és szívesen cserélne állást, általánosabb jellegű könyvtárba kívánván kerülni. A legtöbbit ígérőnek az a megoldás tűnik, hogy a könyvtár megfelelően kipróbált és kiválasztott érettségizett fiataloknak maga rendez középfokú tanfolyamot. Ez is szükségképpen többéves program s ezért mielőbbi szerződéses alkalmazásokra lenne szükség, amint csak ezeknek az új munkatársaknak megfelelő munkahely biztosítható. Saját tanfolyamának anyagát a könyvtár mindenekelőtt saját problematikájára való figyelemmel állítsa össze és megfelelő arányban tervezze meg a gyakorlati képzést.

A szakmai ügyvitel előkészítése

Az alapításának száznyolcvanadik évfordulójához közeledő nemzeti könyvtár tulajdonképpen átköltözésekor kerül majd először abba a helyzetbe, hogy saját épületében, társintézmények érdekeitől nem akadályozva, maga szabhatja meg működésének külső kereteit is, továbbá ügyvitelének minden olyan szabályát, melyet eddig alkalmatlan elhelyezése, szűkös viszonyai tettek — közvetlenül vagy közvetve — lehetetlenné.

Az új, fejlettebb, megfelelőbb működés megvalósítása nem időpont, hanem időszak feladata. Nem pusztán szabályalkotásról van ugyanis szó. Sok esetben a működési szabály előfeltételeit kell megteremteni.

Az alábbiakban kísérlet történik egyes olyan előkészítő feladatoknak, szabályoknak, intézkedéseknek a számbavételére, melyek a központi nyilvános szolgálat tervezett működését különösen befolyásolhatják. Nem esik azonban itt szó a kézikönyvtárak ügyeiről, mert az a következő fejezet tárgya.

— Nyilvánvaló, hogy a központi nyilvános szolgálat mindhárom osztályának új, részletes, számos melléklettel bővített működési szabályzat szerint kell majd a munkáját az új épületben megkezdenie. Kívánatos, hogy

a megfelelő szabályzat annak idején majd minden dolgozó számára saját példányban rendelkezésre álljon. A központi nyilvános szolgálat és a külön-gyűjteményi nyilvános szolgálati ágak elveit, eljárásait az új működési szabályzatok elkészítésekor előzetesen koordinálni kell.

— A költözködésnek és a berendezésnek a megnyitást megelőző szakaszában az átmeneti időszak szabályait részletes leírással, mintegy tananyagként, házijegyzetként kell közzétenni mind a belépő új, mind a régi munkatársak számára, kiknek a részletes tájékozottsága ugyancsak nélkülözhetetlen. E tananyagban természetesen vázolni kell nemcsak az átmeneti eljárást, hanem a célt, a végleges rendet is.

— Behatóan és folyamatosan foglalkozni kell az olvasóknak az új épületben tervezett jogosítási csoportosításával. A várépületbe tervezett olvasói kategóriákat a könyvtár a közeli jövőben már mai szolgálatában is be kívánja vezetni; a végleges rend az új épületben előzetes tapasztalatok alapján léptethető majd életbe.

— Törekedni kell mind az elemi, mind az áttekintést kívánó, bonyolultabb helyi információk, eljárások, szabályok írásba foglalására az olvasó számára. Nemcsak a beiratkozáskor ajánlatos az olvasónak az általános és igényeinek megfelelő ismereteket díjtalan tájékoztatóba foglalva átnyújtani, hanem helyileg is hasznos egyes információk röplapon való rendelkezésre bocsátása (katalógusok sajátos rendje; a könyvigénylés elkészítésére vonatkozó katalógus-szabályok; egy-egy kézikönyvtár szakrendje stb.).

— A könyvtárnak, mint egyik arcával a nemzeti múzeumok sorába tartozó intézménynek, jobban kellene majd gondoskodnia saját propagandájáról, nemcsak szolgáltatásainak, hanem kincseinek, nemzeti emlékeinek közismeretéről is. Kívánatos, hogy az új épületben a belépő hozzájuthasson — a könyvtár tájékoztatóin és kiadványain kívül — a történeti értékek levelezőlapjaihoz, illetve (könyvkereskedelmi forgalomban most is bőven kapható) hasonmás-kiadásaihoz is. Ebben az irányban részben kezdeményezésre, részben bizományi árusítás feltételeinek megteremtésére van szükség.

— Ajánlható, hogy a központi nyilvános szolgálat valamennyi használatba kerülő formanyomtatványa és úrlapja előre, együttesen nyerjen kidolgozást, ugyancsak a külön-gyűjteményi párhuzamos szolgálatokkal koordinálva. E vonatkozásban házi szabványosítást kell elérni, mely mindig csak összefüggéseire tekintettel módosítható.

— Kívánatos lenne az olvasók beiratási és nyilvántartási módozatainak a korszerűsítése. Bizonyára lehetséges a beiratkozásban megfelelő írógép alkalmazása, mellyel az olvasójegy és a nyilvántartó kartoték egyszerre állítható elő s az írógép — szükség esetén — a jegyzékelést (vagy akár a lyukszalagos visszakeresést is) lehetővé teszi. Nemcsak kivitelében korszerűbb, hanem adataik és kiállítás módjuk tekintetében is egységes, ön-magukban is elirányító olvasójegyek bevezetésére van szükség, melyeknek gondos megőrzését az olvasótól meg is lehet kívánni.

— A fentiekben leírt, együttes könyv- és folyóirat-kiszolgálásnak (eddig ki nem dolgozott) raktározási és katalógusfeltételei vannak, melyeket egészükben kell megvizsgálni. Az új épületben a jelenlegi ún. „hírlapraktár” anyaga — nagy és kis méretének megfelelően — különválasztandó. Ennek alighanem jelzetmódosítással (bővítéssel) kell járnia, hiszen az olvasót

tájékoztatni kell arról, hogy mit hol igényelhet, a könyvtárosnak és a raktárosnak tájékozva kell lennie arról, hogy mit hol kereshet. Ez a feladat jelentékeny munkát jelent; végrehajthatlansága a könyvek és folyóiratok tervezett együttes kiszolgálásának útját állhatja (nem értve természetesen ide a kézikönyvtárak szakfolyóiratokkal való felszerelését). — Hasonló a probléma az ún. kurrens raktárral (a folyó, illetve még be nem kötött utolsó évfolyamok raktárával) is.

— Az új épületben való működés részletes kidolgozásakor döntést kell hozni abban a tekintetben, hogy a könyvtár — különösen kisebb raktári gyűjteményrészeire vonatkozólag — végül is állományvédelem és kiszolgálás szempontjából mit deklarál archiválisnak. Ide tartozik annak a nehéz kérdésnek a vizsgálata, hogy a szolgálatban az 1952 előtti belföldi kiadványok többszempélyű automatikus ellenőrzése biztosítható-e. Elvileg e vonatkozásban is el lehet képzelni a betűrendes katalógusban való jelzet-kiegészítést (mely a terhet az olvasóra hárítaná). Ez azonban alighanem nagyobb munkafeladat lenne, mint a folyamatos belső példány-ellenőrzés vállalása.

— További katalógus-feladatok rajzolódnak ki az időszaki lapok (hírlapok) katalógusaiban. E vonatkozásban a közölt tervek egyrészt a betűrendes (olvasótermi) katalógus (esetleg kötetformájú) másodpéldányának elkészítésével, továbbá mindkét katalóguspéldányban a hírlapok többszempélyű példányainak és filmjeinek gondos feltüntetésével számolnak. Ide tartozó elméleti kérdés, hogy — a hírlapok és folyóiratok kiszolgálásának sikeres elválasztása esetén — mennyiben érdemes az olvasót ismeretei és szokásai megváltoztatására, új eljárások megtanulására kényszeríteni. Szabad-e a jelenleg mai formájában közismert időszaki lapkatalógusokat („hírlaptári katalógusokat”) a folyóiratok leválasztásával megbontani. Úgy tűnik, hogy a kiszolgálás átváltása esetén is az olvasói katalógusokban a folyóiratok lapjai bent hagyhatók, csupán jelzetük kiegészítésére van szükség. Ugyanakkor nem látszik szükségesnek a folyóiratok teljes leírásának a könyvkatalógusokban való elhelyezése. Utalás azonban ott reájuk pusztán címük szerint hasznos lehet.

— Fontos kérdés, hogy a könyvtár biztosítani tudja-e a tanulmányi olvasóterem olvasói számára az 1946 óta a Magyar Folyóiratok Repertórium (Időszaki Kiadványok Repertórium) által közölt cikkek kartoték alakú egybevont vagy ciklusokra tagolt szakkatalógusát. Ennek a katalógusnak a bővítése másfél évtizede — helyhiány miatt — megszűnt, meglévő anyaga elraktározott. Felújítása, kiegészítése sőt szerkesztése is jobbra technikai, de igen nagy volumenű feladat lenne. Kívánatos lenne mégis ennek a munkának — az alkalmazott tudományok anyagának kihagyásával való — vállalása és a katalógus újrafelállítása. Ciklusokban való felállítás esetén időben visszafelé kellene haladni és korai időszakok felállításától el is lehet tekinteni.

A kézikönyvtárak felállítása

A központi nyilvános szolgálat jövőző működésében a jelenhez képest kétségtelenül az olvasói férőhely többszöröződése és a kutatómunka feltételeinek alapvető javítása a legfontosabb fejlemény. Ezekkel egyenrangú-

nak tekinthető minőségi változás a szolgálatban, az olvasó- és kutatótermekben egyaránt rendelkezésre bocsátani kívánt, egyenkint is sokezer kötetes, szabad használatú kézikönyvtárak szerepe.

Annak idején, a hatvanas évek elején a könyvtár, lehetőségeihez képest, a legnagyobb erőfeszítéssel ezeknek a gyűjteményeknek az előkészítését indította meg. A gyarapító szolgálat széles határok közt megkezdte a kézikönyvszerű (addig sokszor csak egyetlen példánnyal szereplő) művekből további példány(ok) beszerzését és — ideiglenes jelleggel — önálló csoport alakult a négy legfontosabb kézikönyvtár címjegyzékének összeállítására, a tervezett gyűjtemények szakrendszerének kidolgozására, a helyi katalógusrendszer kiépítésére.¹²

1969 végén, midőn a könyvtár kénytelen volt ezt a munkát „befagyaszteni”, a négy munkába vett kézikönyvtárnak az új épületben való megnyitásra tervezett 67 000 kötetből mintegy 53 000 állt tényleg (az eredeti állományból kiválasztva, vagy újonnan beszerezve) rendelkezésre¹³ és további 18 000 tétel szerepelt beszerzési igényként.

Eleve nyilvánvaló volt, hogy a kézikönyvtár összeállító munkáját nem lehet évekkel a használatba vétel előtt befejezettnek tekinteni, mert a szakirodalom — nem is egyenletesen, hanem gyorsulva — újul. A meglevő, már beszerzett gyűjteményt sem lehet lezárni, mert anyagának számottevő része bizonyulhat leváltandónak, új művek, jobb kiadások révén, vagy elavulása miatt. Tovább gyarapítani és apasztani egyaránt kell tehát. Örvendetes, hogy a lemaradás ebben a munkában nem behozhatatlan.

Készenlétüket illetőleg, más és más egyrészt az összefoglaló, illetve szaktudományi jellegű kutatótermi kézikönyvtárak, másrészt a tanulmányi olvasóterem szakosítva elrendezendő, de mégis általános jellegű kézikönyvtárának a helyzete.

Az irodalomtudományi és történettudományi kutatótermi kézikönyvtárak besorolni kívánt szakirodalmának kijelölése a rendelkezésre álló bőséges bibliográfiai forrásanyagból biztonsággal elvégezhető volt. Minthogy pedig ezekben az ágazatokban rendelkezett a könyvtár a leggazdagabb bel- és külföldi segédkönyv- anyaggal (és éppen itt viszonylag nagyobb számban a belföldi kiadványok kézikönyvtárba utalható példányával), a két gyűjteményben az elért számszerű eredmény a kitűzött szintet elérte, vagy megközelítette.

Kivételes a központi bibliográfiai kézikönyvtár helyzete. Ennek a gyűjteménynek egy (kisebbik) része, a rendelkezésre álló helyhez képest, a

12. A központi bibliográfiai kézikönyvtár kiegészítő címjegyzékét és hiánypótló igényléseit Szentmihályi János készítette elő, aki 1963 és 1969 közt az egész kézikönyvtári előkészítő munkát is irányította. Az irodalomtudományi kézikönyvtár (s az abból kihasított és kísérletként működtetett kisebb kézikönyvtár) címjegyzékét és szakrendjét Bélley Pál, a történettudományi kézikönyvtár címjegyzékét és szakrendjét V. Windisch Éva állította össze. A tanulmányi olvasóterem kézikönyvtár-előkészítő munkáját Szentmihályi János indította meg, majd tőle Ferenczy Endréné vette át.
13. A központi bibliográfiai kézikönyvtár anyagából (részben használatban, részben raktári helyén) 10 500 kötet, az irodalomtudományi kézikönyvtár anyagából 10 000 kötet, a történettudományi kézikönyvtár anyagából 12 000 kötet, végül a tanulmányi olvasóterem kézikönyvtárának anyagából 21 000 kötet.

jelenlegi tájékoztató szolgálat céljaira, addig is ott levő segédkönyv anyaga nagy részének besorolásával, új szakrendjébe rendezve felállításra és használatba került. Gyarapítása — a friss anyagra vonatkozólag — kül- és belföldi viszonylatban egyaránt folytatódik, azon az áron, hogy — helyteremtés érdekében — a gyűjtemény régebbi anyagából tekintélyes részeket kellett és kell raktárba visszairányítani.

Kezdetről fogva másként alakult a munkája a legnagyobb tervezett gyűjteménynek, a tanulmányi olvasóterem kézikönyvtárának. Ennek szintje, feladata, rétegződése, határai sokáig vita tárgya maradt. Gyakorlati megfontolásból egyetértés alakult ki arra vonatkozólag, hogy a kézikönyvtárat elsősorban a belföldi kiadványanyagból kell alakítani, a külföldi anyag itt csak kiegészítő lehet. Úgy látszott, hogy a belföldi szakirodalom e nagy gyűjteményében a 19. század végének és a 20. század elejének belföldi szakirodalmából sok jelentős mű nem szerepeltethető — besorolható példány hiányában. Ugyanakkor a modern anyag tekintetében ennek a gyűjteménynek a címanyagában nehezítette és nehezíti a munkát a legnagyobb mértékben a szakirodalom elavulásának és újratermelődésének a folyamata. Világos volt, hogy ezzel a munkával sietni nem érdemes és nem szabad, a kézikönyvtár arculatát részleteiben csak a megnyitást megelőző években ajánlatos kialakítani. Nem látszott sürgősnek a tanulmányi kézikönyvtárba sorolandó, összefoglaló jellegű külföldi kézikönyvek kijelölése és beszerzése sem, mert az ilyen műveket a könyvtár, ha nem is minden számba jövő, de számos szakterületen, a rendelkezésére álló lehetőségek határai közt amúgy is beszerzi. Nem alakult ki döntés a tanulmányi olvasóteremben szerepeltetendő külföldi általános és szakfolyóiratok kérdésében sem.

1970-től a gyarapítási szolgálat a központi bibliográfiai kézikönyvtárat ügyrendszerűen gyarapítja mind belföldi, mind külföldi anyaggal. A másik három kézikönyvtár tekintetében azonban csak a várhatóan besorolásra kerülő belföldi könyv- és folyóiratanyag beszerzése folyik, egyszerűsített kezeléssel, abban a tudatban, hogy ez a, mintegy tartalékként beszerzett új kiadványanyag egy későbbi időpontban a kézikönyvtárba való besorolás előtt még egyszer értékelésre és válogatásra kerül.

Az új székház építésének előrehaladtával a könyvtár számára is időszzerűvé válik ismét — az előkészületi munkák keretében — a kézikönyvtári munkák újrafelvétele.

Újra többéves feladatról van itt szó, amely a kézikönyvtárak anyagának kiválasztása (az eddigi gyűjtemény revíziója, kiegészítése, továbbfejlesztése) tekintetében irodalomismeretet, áttekintést, a kutatótermi kézikönyvtárak esetében különösen alapos szaktudományi ismereteket kíván. Ugyanez szükséges a kézikönyvtárak végleges szakrendjének a kialakításában is, bár e tekintetben a rendelkezésre álló táblázatok biztos alapot adnak.

Bonyolult, nagy tapasztalatot kívánó feladat a kézikönyvtárak anyagának könyvtártechnikai elrendezése. A könyvek szakját és helyét mind a rend, mind az olvasó szempontjából célszerű, közérthető és lehetőleg egyszerű módon kell, az egész nyilvános szolgálat összes kézikönyvtárára kiterjedő összhangban, utólag bővíthető jelrendszerrel kifejezni, s ezt könyvben, katalógusban végigvezetni.

Technikai jellegű, de mennyiségi okokból hosszabb időszakot kívánó

feladat a kézikönyvtárak kötetlen, vagy nem kifogástalan állapotban levő anyagának köttetése. A kézikönyvtár esztétikus rendje fontos feltétel.

A kézikönyvtárak katalógusanyaga — egy évtized előtti állapotában — megőriztetett ugyan, de nyilván nemcsak továbbfejlesztést, hanem revíziót is kíván majd. Minden kézikönyvtárban rendelkezésre kell állnia a helyi anyag betűrendes és helyrendi katalógusának. Kívánatos, hogy rendezési, revíziós célra a könyvtáros mindenütt rendelkezék a helyrendi katalógus egy további, olvasói használatban nem levő példányával. Mint arról már szó esett, rendkívüli előnyöket nyújthatna az olvasóknak — elsősorban a tanulmányi olvasóteremben — tárgyszókatalógus a helyi kézikönyvtár teljes anyagáról.

Újrafelvételt és a korábbinál teljesebb kidolgozást kíván a kézikönyvtárak külföldi anyaggal: kézikönyvvel, szakfolyóirattal, általános folyóiratokkal való ellátása.

A központi bibliográfiai kézikönyvtár, jóváhagyott terve szerint, gyűjtőköre keretében és annak határáig a könyvtár teljes releváns anyagát hivatott egybegyűjteni és helyben nemcsak az olvasók, hanem a könyvtár belső munkája számára is rendelkezésre bocsátani. Ez a határozat a könyvtár munkahelyi segédkönyvtáraiból is előirányozta a tartalmi teljességhez szükséges anyagnak a költözéskor való egybevonását. Az így bevonandó művek jegyzéke — mintegy 3000 kötetre vonatkozóan — elkészült, de se megvitatása, se tételes jóváhagyása nem volt időszerű a költözködés ismeretlen időpontra toródása miatt. Alkalmos időben ezt a kérdést ajánlatos ismét napirendre tűzni, a jegyzéket kiegészíteni, felülbírálni s az összevonást majd a beköltözés után — érdekegyeztetéssel — végrehajtani.

Bár többször is elvi jóváhagyást nyert, bizonytalan hogy végül is milyen mértékben lesz lehetséges ebből vagy abból a kézikönyvtárból hiányzó alapvető művek (például szakfolyóiratok sorozatainak hiányzó kötetei) helyettesítő xerografikus másolatának az elkészítése. Ajánlatos lenne ebben a kérdésben szigorú fontossági rangsort kidolgozni és a másoltást ahhoz alkalmazva megkezdni.

Nem került napirendre mindeddig a hírlapkutatóterem kézikönyvtárának a részletes terve. Kézikönyvanyaga a jelenlegihez képest mindenképpen bővítendő. A jelenleg az olvasóteremben szereplő szakfolyóirat-sorozatokra vonatkozólag kétféle döntés lehetséges. Elképzelhető, hogy ott maradnak (éppen azért, mert ebben a teremben raktári folyóiratanyagot nem szolgálnak ki); ez esetben azonban, nagy mértékben, hiányzó kötetek pótlására szorulnak. A hírlapok és más hírlapszerű kiadványok jelenleg is kézikönyvtárban levő sorozati időben visszafelé bővítendők. Ebben a körben számos további cím évfolyamainak hosszú sorát kell előkészíteni a leendő hírlap-kutatóteremben való elhelyezésre.

A várpalota építkezésének új szakaszában, most a kézikönyvtári munkálatok újrafelvétele a könyvtár számára ismét időszerűvé vált. A munkának már 1980 folyamán való megindítására több munkatársat irányítanak át és törekszenek a várépületben — a raktározott kézikönyvtári anyag közelében — megfelelő munkahely biztosítására.¹⁴

14. 1980 tavaszán a kézikönyvtárak előkészítő munkájának újrafelvételére Ferenczy Endréné dolgozott ki javaslatot.

DER LESEDIENST DER ZENTRALEN SAMMLUNGEN DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK IM BURGPALAST VON BUDA

GY. PAJKOSSY

Der Aufsatz beschäftigt sich mit dem Funktionssystem des öffentlichen Dienstes der zentralen Sammlungen (Bücher, Zeitschriften und Zeitungen) der Széchényi Nationalbibliothek in ihrem zukünftigen neuen Sitz, in dem sich noch im Umgestaltung befindlichen Burgpalast.

(Das neue Gebäude der Bibliothek entsteht infolge der Wiederherrichtung eines Flügels des ehemaligen Königspalastes von Buda (Ofen). Über unsere Pläne im Allgemeinen brachte unser *Jahrbuch* von 1961/62 einen zusammenfassenden Bericht (1964). Von den Plänen der Sondersammlungen wurde im *Jahrbuch* 1965/66 geschrieben (1967).

Der vorliegende Aufsatz gliedert sich in drei Abschnitten.

1. *Der erste Abschnitt* macht uns mit der Planungsgeschichte, mit den Grundprinzipien des Planens vertraut, auch die damit verbundenen umstrittenen Fragen und Alternativen werden vorgeführt, ferner wird auch auf die heutigen Verhältnissen dieser Dienstleistung verwiesen.

Das der Bibliothek zugeteilte repräsentative Gebäude bestimmte ja in vielen Hinsichten das Projektieren selbst. Ein entsprechend grosser und verhältnismässig flexibler Raum für den Lesesaal stand nur auf den zweiten Geschoss des Gebäudes, ferner im Zentralbereich des dritten zur Verfügung. Man musste also in Voraus mit in Kauf nehmen, dass der Leser, um in die zentrale Lesesäle zu gelangen, Treppen bzw. Fahrstuhl inanspruchnehmen muss. (An der Ebene des Haupteinganges und im ersten Geschoss werden — unter Anderen — auch die Sondersammlungen untergebracht.)

Heute stehen in den zentralen Lesesälen der Bibliothek insgesamt 134 Plätze zur Verfügung und in den Lesesälen der Sondersammlungen noch weitere 58. Der Anspruch wird im neuen Gebäude selbstverständlich das Mehrfache sein, denn in den letzten 30 Jahren wuchs die Zahl der jährlich registrierten Leser im Vergleich mit der früheren höchsten Leserschaft auf das Zahnfache, und auch der Verkehr vervielfachte sich. Der Zuwachs der Leser ergibt sich aber hauptsächlich aus solchen, die Lehrbücher, Lehrmaterial, Fachliteratur zum Studium, Lektüre oder Schönliteratur beanspruchen. Man kann also sagen, dass der Zuwachs des Verkehrs die Möglichkeiten der wissenschaftlichen Forschung vermindert hat, denn die vorhandenen Plätze wurden von Lesern der vorher erwähnten Kategorie besetzt.

Das Zunehmen des Verkehrs hatte auch seine unerwünschte Auswirkung auf die Bestände. Viele Bände meist befragter Bücher, Zeitschriften und Zeitungen wurden stark abgenutzt und nicht immer bestand die Möglichkeit zu ihrer Reparatur oder Neubindung. Die schlechteste Lage ergab sich in der Zeitungssammlung, wo sich das Veraltern des Papiers mit der ungünstigen Auswirkung der zunehmenden Inanspruchnahme addierten. Darum begann ja die Bibliothek um 1968 mit einer möglichst schnellen Verfilmung ihres ganzen ungarischen Zeitungsmaterials.

Auch ist die zuständige Lage der Bibliothek ungünstig damit belastet, dass in ständig zunehmendem Maße grosse Bestandteile ihrer Sammlungen — wegen Raummangel — ausser Haus, fern vom zentralen Gebäude gelagert werden müssen. Zur Zeit befinden sich schon etwa 60% der Sammlung von Büchern, Zeitschriften und Zeitungen auswerts und werden von ihrem Standort täglich abgeholt um im zentralen Gebäude den Lesern zur Verfügung gestellt zu werden. Die Bestände werden aber vom Transport selbst schwer beschädigt.

Unhaltbar ist auch — am jetzigen Ort — die innere Lage des zentralen öffentlichen Dienstes, denn ihre Arbeitunterlagen (Handbibliothek und ihre verschiedene Karteien und Behelfe) können — wegen Raummangel — nicht erweitert werden. Eine Lösung kann auch hier nur vom neuen Gebäude geboten werden.

Das Grundprinzip des öffentlichen Dienstes im neuen Gebäude ist das Bilden von Fachlesesälen mit ihren ihrem Fachgebiet entsprechenden möglichst grossen Freihandbibliotheken. Die gesonderte organisatorische Form und der selbstständige Lese-

dienst der aus der ehemaligen Zentralsammlung ausgeschiedenen Sondersammlungen (Handschriften, alte Drucke, Zeitungen, Mikrofilme, Musikalien, Theatersammlung, Landkarten, Plakete, Kleindrucke) werden auch weiterhin erhalten. Bücher, Zeitschriften und Fachzeitschriften sollen aber den Lesern zusammen zur Verfügung gestellt werden, diese werden also auch in den Freihandbibliotheken der Lesesäle zusammen aufgestellt.

Die Bibliothek wünscht ihren öffentlichen Dienst den verschiedenen Schichten der Leser angemessen zu differenzieren. Beabsichtigt ist, in erster Reihe, den dem allgemeinen Interesse dienenden wissenschaftlichen und anderen Fachforschungen zeitgemäße Arbeitsumstände und Bedienung zu sichern. Ferner wird auch als Bibliotheksaufgabe betrachtet, den gebildeten Lesern und all denen zur Verfügung zu stehen, die — im Rahmen irgendeines Lehrinstitutes oder außerdem — studieren und sich mit solcher Absicht an die Bibliothek wenden. Zwischen diesen beiden Bibliotheksgebrauchsweisen ergeben sich natürlich vielerlei Übergangsformen, welche sich oft und an mehreren Punkten überdecken können. Die Befriedigung derartigen Ansprüchen der Leser, welche weder der Forschung noch dem Studium dienen, hält die Bibliothek nicht für ihre Aufgabe.

In Anbetracht der zweierlei Arbeitsniveau der Leser beabsichtigt die Bibliothek gesonderte Lesesäle oder Lesebereiche zu sichern, einerseits für die Forschungstätigkeit entfaltenden, andererseits für diejenigen, die einfach ihr Studium fortführen. Für die zwei verschiedenen Lesesäle werden die beiden Freihandbibliotheken nach unterschiedlichen Prinzipien zusammengestellt (im nötigen Maße dupliziert). Unterschiedliche Rechte werden auf die Bestände der Bibliothek den Forschern bzw. denjenigen, die ihr Studium treiben, eingeräumt. Erstere sind auch zum Gebrauch der Archivbestände der Bibliothek berechtigt, letztere können außer der für sie bestimmte Handbibliothek vom Magazin nur das zweite oder weitere Exemplar, der im Inland erschienenen alten Veröffentlichungen beanspruchen. Diese Beschränkung bezieht sich nicht — Raritäten ausgenommen — auf die in Ausland erschienenen Veröffentlichungen, ferner auf die nach 1952 im Inland erschienenen Werke, von denen die Bibliothek automatisch schon mindestens zwei Exemplare eingestellt hat.

Nach der Meinung des Autors ergibt sich sowohl infolge der Gegebenheiten des Gebäudes wie auch der oben angeführten Grundprinzipien der Bedienung, daß die beiden Bereiche konsequent getrennt sein sollten, auf alle Fälle aber auf solcher Art, daß die Möglichkeit besteht, neben den typischen Ansprüchen auch Sonderansprüche zu beachten und im Kreise der Studierenden begründete Buchansprüche zu befriedigen. Andererseits die Trennung der beiden verschiedenen Bereiche sichert an sich, daß für die Forscher genügend Plätze zur Verfügung stehen.

Während der Aufsatz den Vorrang der Ansprüche der Forscher unterstreicht, schlägt er vor die Altergränze für studierende Leser von 18 auf 16 Jahre herunterzusetzen. Diese Maßnahme würde ermöglichen, daß die Bibliothek die vor dem Abitur stehenden, ernste Studien treibenden Mittelschüler auch bedienen könnte. Diese können nämlich bei den heutigen Bibliotheksumständen in Budapest kaum Fachliteratur erhalten und in die meisten Bibliotheken werden sie nur ausnahmsweise zugelassen.

Die ungarische Nationalbibliothek entstand am Anfang des 19. Jahrhunderts aus der zielbewußt gesammelten Privatbibliothek eines Magnaten, war ursprünglich und blieb auch in ihrer ganzen Geschichte, bis heute, eine „Hungarica“-Sammlung: gesammelt wurde, was ungarländisch, ungarisch oder Ungarn bezogen ist. Universell wird nur im Bereich des ungarischen Verlagswesens gesammelt; außer der Sammlung der Hungarica werden vom Ausland im grösseren Umfang nur Handbücher bezogen. Diese Bibliothek ist also — für die wissenschaftliche Forschungstätigkeit — nur auf denjenigen Wissensgebieten zur Dienstleistung auf höchstem Niveau befähigt, wo das Hungarica-Sammeln gleichzeitig auch die Ausbreitung auf das vollständige Kenntnismaterial bedeutet.

Am reichsten sind die Bestände der Bibliothek im Bereich der „nationalen“ Wissenschaftsgebieten, unter diesen auch in erster Linie an ungarischer Literaturgeschichte und Geschichte, ferner an ungarischer Geschichtswissenschaft und ungarischer Sprachwissenschaft. Das Profil der Sammlung bestimmt schon an sich, auf welchen Gebieten des wissenschaftlichen Forschens der Bibliothek in überwiegendem Maße Aufgaben zukommen.

Die Bibliothek hat sich für eine aus lexikalischen, bibliographischen, biographischen und anderen Handbüchern zusammengestellte zentrale Handbibliothek entschlossen. Diese umfassende Sammlung wird in einem Saal des öffentlichen Dienstes zum gemeinsamen Gebrauch sowohl der Leser wie der Bibliothekaren am Standort zur Verfügung gestellt. Diese Handbibliothek wird für alle Leser, unabhängig von der Art ihrer Tätigkeit zugänglich sein.

Bei der Planung ergaben sich auch problematische Fragen. Eine dieser problematischen Angelegenheiten war die Kontrolle des Lesers in der Bibliothek. Wäre es auch noch so sehr wünschenswert, dem Leser nach der Kontrolle beim Eintreten, binnen dem Gebäude freien Weg zu lassen, ermöglichen — nach der Meinung des Autors — die Gegebenheiten des Gebäudes diese Lösung nicht. Die Wege der Besucher, Klienten und Leser sind nicht konsequent trennbar von einander. Der Aufsatz vertritt den Standpunkt, daß im Bereich des zentralen Lesedienstes, bei den Haupteingängen der Lesesaalreihen eine sekundäre Kontrolle stattfinden muß, um zu verhindern, daß der Sammlung angehöriges Material in die Kataloghalle und Verkehrsgebiet des Treppenhauses aus den Lesesälen hinausgerate. Die gegebenen Umstände verhindern — nach der Meinung des Verfassers — daß im zentralen öffentlichen Dienst eine einzige zentrale Buchausgabe- und Zurücknehmestelle ausreiche. Die Formation des Gebäudes und die Zuordnung der Lesesäle verlangt je eine grosse Buchausgabestelle in den Forschungssälen und andererseits in den Lesesälen für Studierende. Diese Lösung wird durch die Telelift-Transportanlage ermöglicht. Unabhängig von der auf ein oder zwei Plätze zentralisierten Buchausgabe sind einige dezentralisierte Ausgabestellen (im Forschungssaal der Zeitungen, im Lesesaal der Reservbestände und im Mikrofilmlesesaal) sowohl aus technischen, wie aus strukturellen Gründen unvermeidlich aufrechtzuerhalten. Es sei zu erwähnen, daß auf der zweiten und dritten Stock im Bereich des zentralen Öffentlichen Dienstes die Bücher nur an Ort und Stelle gelesen werden können, eine Ausleihe außer Haus gibt es hier nicht.

2. *Der zweite Abschnitt* des Aufsatzes bietet Vorschläge zur Tätigkeit des zentralen öffentlichen Dienstes.

Im folgenden werden die wichtigsten Tätigkeitsgrundsätze unter Bezugnahme auf die Nummern der Räumlichkeiten des beigelegten Grundrisses vorgelegt. Dieser Grundriß stellt nur den zweiten Stock des Gebäudes dar. Die Skizze der neulich dem Öffentlichen Dienst überlassenen Zentralhalle am dritten Geschoß, wird nicht beigelegt, da es sich um einen einzigen Saal handelt.

Der auf der Parterre eintretende Leser kann sich in der Nähe des Haupteinganges an der Informationsstelle registrieren lassen, bekommt seinen Leserausweis und ebenda erhält er das Informationsmaterial zur Orientierung in der Bibliothek. Nach Inanspruchnahme der Garderobe kann er den zentralen öffentlichen Dienst (bzw. die Sondersammlungen) aufsuchen.

In der Nähe des Einganges befindet sich die Ausleihstelle, wo aber der Leser im Allgemeinen nicht hinkommt; hier wickelt sich der eng umgrenzte (nur auf Ausnahmefälle beschränkte, für Institutionen bzw. Ausstellungen bestimmte) Leihverkehr. Ebenda können auch die Landeszentralkataloge für Bücher und periodischen Veröffentlichungen erreicht werden, ferner die Dienststelle der internationalen Fernleihe. Der am Wege zum öffentlichen Dienst die Treppe gebrauchende Leser geht am ersten Stock, bei den Ausstellungsräumen bzw. beim Vortragssaal der Bibliothek vorbei. Den zweiten Stock (die Treppe oder den Fahrstuhl benützend) erreichende Leser kommt zur Informations-Auskunftsstelle und kann sich des alphabetischen und Sachkataloges der Buch-, Zeitschriften- und Zeitungssammlungen bzw. des Kataloges der in den Handbibliotheken befindlichen Werke [Bücher und Zeitschriften] bedienen [Nr. 1. am Grundriß]. Im Bereich der Kataloge wird für bibliothekarische Hilfe gesorgt.

Die zentrale Kataloghalle wird von Lesesälen umkrantzt. Insgesamt acht grössere und zwei kleinere Lesesäle werden eingerichtet, zu denen sich vier Galerien anschliessen. Das heißt auf diesem Stockwerk stehen auf 3690 qm Grundfläche genau 549 Leseplätze zur Verfügung. Die Kapazität der Regalflächen der Freinhandbibliotheken aller Lesesäle beträgt etwa 150 000 Bände; was etwa das Doppelte der in der Anfangsperiode der Bibliothek geplanten ist.

Am Anknüpfungsort des Lesers und in der Nähe der Kataloge fand der „bibliographische Forschungssaal“ seinen günstigsten Ort. Das Bereich der vereinigten, zentralen „bibliographischen“ Handbibliothek wurde mit 14 Leseplätzen und zum

Unterbringen von 25 000 Bänden ausgebildet [Nr. 2. am Grundriß]. Die Werke der Handbibliothek gliedern sich ihrer Art nach in fünf grosse Gruppen: Lexika und Enzyklopädien, Wörterbücher, Biographien, Bibliographien und die Gruppe anderer Referenzwerke. Die Bestände der Handbibliothek sind vom internationalen Charakter. Vom allgemeinen Auskunftsdienst wird hier gesorgt, die Aufgabe dessen wird in erster Reihe Daten- und Faktenmittlung sein. Dieser Saal ist zwar seiner Art nach für Leser an Ort und Stelle mit freiem Zugang zu den Büchern bestimmt, doch sind die Werke der Handbibliothek in die weiteren Lesesäle ausleihbar.

Im südlichen Bereich dieses Geschosses sind die „Forschungssäle“ untergebracht, deren Benützung für die Forschungstätigkeit entfaltenden Leser vorenthalten ist. Diese sind aus der Kataloghalle durch einen gemeinsamen Eingang erreichbar. Dieser Eingang kann vom Leser nur nach Vorzeigen seiner Lesekarte und ohne Buch beschriftet werden.

Im Forschungsaal der Zeitungen und an der zusätzlichen Galerie [Nr. 3. und 4. am Grundriß] werden die Originale der Zeitungen, Wochenblätter und Amtsblätter ausgehändigt, aber auch Mikrofilmlesegeräte wurden aufgestellt. 70 Plätze stehen hier den Lesern zur Verfügung. Die Originale von Zeitungen können den Lesern — aus Gründen des Bestandschutzes — nur hier ausgehändigt werden, in weiteren Lesesälen ist ihr Umlauf nicht gestattet. In der Handbibliothek dieses Forschungsaales werden einerseits die nötigen Handbücher unterbracht, andererseits etwa die letzten 20 Jahrgänge auserlesener, ungarischer Zeitungen, Wochenblätter und Amtsblätter, ferner die letzten Nummer der in- und ausländischen Zeitungen aufgestellt. Im Saal stehen auch die alphabetischen, Fach- und Redakteur-Kataloge nebst chronologischen Verzeichnisse der Periodikasammlung zur Verfügung.

Bis der Zeitungsforschungssaal mit seinem Magazin in unmittelbarer Verbindung stehend eine eigene aushändigungsadministration führt, wird in den weiteren drei grossen Forschungssälen [am Grundriß Nr. 5.—7. und 9.] eine gemeinsame Stelle für diesen Zweck, beim Eingang untergebracht, zuständig für den ganzen Bücherverkehr. Der Forscher erhält hier eine Sitzplatznummer in den von ihm genannten Saal und hier werden ihm auch die aus dem Magazin verlangten Werke ausgehändigt, welche vom Magazin per Telelift ankommen. Vom Eintreffen dieser Sendung wird der Leser durch Lichtruf verständigt, und zwar in dem Saal, wo er seinen Sitzplatz hat. Da die Archivbestände der Bibliothek nur in den Forschungssälen beansprucht werden können, wickelt diese Arbeitsstelle den grössten Bücherverkehr ab. Betrachten wir aber der Reihe nach die einzelnen Forschungssäle.

Der grösste Forschungsaal [am Grundriß Nr. 5.] ist der literaturwissenschaftliche Lesesaal mit 69 Plätzen. Das Sammelgebiet der Handbibliothek ist: allgemeine Literaturwissenschaft, Geschichte der ungarischen Literatur, die kritischen und authentischen Textausgaben der ungarischen Literatur, Geschichte der Weltliteratur, Weltliteratur in Anthologien und Textauswahlen, zum Teil in Originalsprache, zum Teil in ungarischer Übersetzung. Ein Teil der Fachzeitschriften und des Quellenmaterials dieser Handbibliothek ist mit der Handbibliothek des angrenzenden geschichtswissenschaftlichen Forschungsaales gemeinsam und auf der Weise aufgestellt, daß es aus beiden Sälen günstig erreichbar sei.

In diesem Saal ist auch der vollständige Katalog von den Handbibliotheken aller Forschungssäle aufgestellt. Auch wird hier literaturwissenschaftliche Fachauskunft erteilt. Ferner steht hier noch ein Schnellkopiergerät, das von den Besuchern aller Forschungssäle inanspruchgenommen werden kann.

Der geschichtswissenschaftliche Lesesaal mit seiner Galerie zusammen (auf dem Grundriß mit Nr. 6—7. gekennzeichnet) verfügt über insgesamt 50 Sitze. Sammelgebiet der Handbibliothek betrifft Handbücher, zusammenfassende Werke, Quellen und Bearbeitung der ungarischen Geschichte; zusammenfassende Werke der Universalgeschichte bzw. die Geschichte einzelner Länder und Gebieten. Im Saal wird geschichtswissenschaftliche Fachauskunft erteilt. Aus diesem Saal kann man den Forschungsaal der Reserveveröffentlichungen [am Grundriß Nr. 8.] mit seinen 12 Lesesitzen betreten. Er dient den Forschern der Veröffentlichungen mit begrenztem Gebrauch. Diese Sammlung bedient den Leser unmittelbar, aus eigenem Magazin.

Diesen Forschungssälen schließt sich ein ebenfalls durch den geschichtswissenschaftlichen Lesesaal erreichbarer allgemeiner nichtspezialisierter Forschungsaal an, der den sich nicht mit Literatur- oder Geschichtswissenschaft beschäftigenden

Forschern dient [am Grundriß Nr. 9.] Dieser enthält 50 Leseplätze. Für die Handbibliothek werden vom Verfasser in erster Reihe allgemeine und ungarische wissenschaftsgeschichtliche Handbücher, Synthesen und Monographien vorgeschlagen.

Durch den anderen Haupteingang, nördlich von der Mittelhalle ist der in drei Sälen und auf zwei Galerien insgesamt mit 280 Leseplätzen funktionierende sogenannte Studiumslesesaal [am Grundriß Nr. 10–14.] zugänglich. Dieser Haupteingang steht ebenfalls unter Kontrolle. Eintritt ist nur nach Vorzeigen der Lesekarte gestattet und Bücher können vom Leser weder hinein nach heraus gebracht werden. In der Nähe dieses Einganges befindet sich — ähnlich, wie beim südlichen Flügel beschrieben — die Dienststelle des Buchverkehrs für dieses ganze Bereich mit Magazinverbindung. Die grössere Hälfte der Leseplätze wurde unnummeriert gelassen. Diejenigen Leser, die nur die Handbibliothek benützen wollen, können diese unnummerierten Plätze nach Belieben inanspruchnehmen. Die nummerierten Leseplätze dagegen können nur mit der von der Saalaufsicht erhaltenen Platzkarten besetzt werden. Werke aus dem Magazin können nur von nummerierten Sitzplätzen aus beansprucht werden. Im Studiumslesesaal können aber — wie es schon erwähnt wurde — nur die Zweit- und weiteren Exemplare aus den Magazinbeständen der inländischen Veröffentlichungen — ohne eine Sondergenehmigung für den Einzelfall — ausgehändigt werden.

Von der Handbibliothek dieser Saalreihe wird an Ort und Stelle auch ein alphabetischer und Sachkatalog aufgestellt. Der Autor vertritt die Meinung, daß bei dieser Sammlung der Bibliothek auch ein Schlagwortkatalog erwünscht ist.

Die, als Anfangsbestand für 40–46 000 Bände geplante Handbibliothek dieser Lesesaalreihe enthält von allen bedeutenderen Wissensbereichen, in Sachordnung aufgestellt, in erster Reihe ungarisches, aber das ergänzend auch das wichtigste ausländische Handbuch- und Monographienmaterial, Bücher und Fachzeitschriften. Diese Handbibliothek ist also hauptsächlich auf ungarische und inländische Veröffentlichungen aufgebaut. Hier können nur solche Werke eingestellt werden, von denen die Bibliothek mehrere Exemplare besitzt. Als Folge der Gegebenheiten des Buchmarktes enthält diese Sammlung hauptsächlich Werke aus dem letztem halben Jahrhundert und immer werden die frischen neuen Veröffentlichungen und Auflagen in grösserer Zahl vorhanden sein. Die Handbibliothek soll in übersichtlicher Ordnung eine grosse Auswahlmöglichkeit darbieten, die Themen in ihrer Vollständigkeit, dem Niveau der Zeit entsprechend, die bedeutende und bewährte ungarische Literatur und Fachliteratur (die grundlegenden Lehrbücher mitinbegriffen) von den einzelnen Wissensgebieten, Wissenschaften und Künsten den Schwerpunkt auf die neueste Literatur legend enthalten. Ziel dieser Sammlung ist die Synthese der Kultur unserer Zeit darzubieten.

Über die Reihenfolge der einzelnen Fachbereiche innerhalb der Handbibliothek kann später entschieden werden. Der grösste Raum muß aber auch hier der Geschichte und Literatur gesichert werden, da diese Bereiche die befragtesten in der Nationalbibliothek sind. [Das sind die Wissensgebiete, in denen parallel mit den Forschungslesesälen die wichtigsten Werke doppelt in den zweierlei Handbibliotheken eingestellt werden müssen. Nach der Meinung des Autors wären von vielen dieser Veröffentlichungen auch wegen der gleichzeitigen Inanspruchnahme schon mehrere Exemplare benötigt.] Die angewandten Wissenschaften sollen in den Handbibliotheken der Studiumslesesäle nur mit ihren wichtigsten inländischen Veröffentlichungen vertreten werden sein. Bei der Aufstellung der Handbibliothek muß eine möglichst organische Ordnung der einzelnen Wissenschaftsgebieten gefunden werden und zwar auf solcher Art, daß die verwandten Wissensgebiete möglichst auch räumlich miteinander verbunden seien. Übrigens wird der Studiumslesesaal nur von den Säulen der Galerie, ferner von den Regalen der Handbibliothek und durch Möbelstücken gegliedert. Das Interieur ist also umgestaltbar. Auch hier funktioniert in jedem Lesesaal eine Lichttrufanlage. Allgemeiner Auskunft wird in diesen Lesesälen vom Auskunftsdienst ständig erteilt, ferner fach bibliographischer Auskunft nach entsprechend eingeteilter zeitlichen Ordnung.

Für die Ansprüche der Leser wird in dieser Saalreihe ebenfalls ein Schnellkopiergerät eingestellt.

Von dem Studiumslesesaal aus ist der verdunkelbare Lesesaal des Mikrofilmdienstes mit seinen 14 Leseplätzen betretbar. Hier kann alles in der Bibliothek auf Film vorhandene Material beansprucht werden. Möchte aber der Leser mit dem Mikro-

film zusammen irgendwelches andere nichtverfilmte Material auch noch gebrauchen, dann muß er den Film in dem, der Art seines anderen Materials entsprechenden Lesesaal beanspruchen.

Auch an dem dritten Stock über der Kataloghalle hat die neueste Phase der Planung eines weiteren Lesesaales ermöglicht. Die Pläne dieses Saales sind noch unvollendet. Auch hier ist an einen Studiumslesesaal gedacht worden, aber wahrscheinlich kann der Plan nur in einem späteren Zeitpunkt verwirklicht werden. Vorstellbar wäre vom Studiumslesesaal im zweiten Stockwerk das Handbibliotheksteil der Natur- und angewandten Wissenschaften hier unterzubringen. In diesem Lesesaal werden 54 Leseplätze ausgebildet.

Die von den Magazinen in die Lesesäle führende Telelift-Transportanlage hat Abzweigungen in die Sondersammlungen, Werke aus den Magazinen — mit Einhaltung rationalen Leihvorschriften — können also auch in den Sondersammlungen benutzt werden. Die Materialien aus den Sondersammlungen wünscht aber die Bibliothek in den zentralen Lesesälen nicht auszuhändigen.

Im Weiteren beschäftigt sich der Aufsatz mit den wichtigsten Elementen der Betriebsabwicklung des öffentlichen Dienstes [mit dem Verkehr der Handbücher im Haus, mit dem ständigen Ordnen der Handbibliotheken, mit dem für jeden einzelnen Leser reservierten Material, mit der Fernleihe usw.].

Der Aufsatz befaßt sich auch mit den Grundprinzipien der Kategorisierung der Leser. Zur weiteren Erarbeitung werden fünf Leserkategorien vorgeschlagen: ihre Forschungstätigkeit als Lebensberuf führende; gelegentlich mit Forschungstätigkeit beauftragte; ein Diplom besitzende; Studente; weitere Leser. Der Forschungstätigkeit als Lebensberuf ausübende ist zu einer maximalen bibliothekarischen Bedienung berechtigt. Genau diese Rechte kommen — im Bereich ihres Themas — dem beauftragten Forscher bzw. dem an der Diplomarbeit usw. tätigen Studenten zu, insofern sie ihre Beauftragung oder ihr Thema nachgewiesen haben. Mit Bezeichnung des Themas können auch weitere Leser um eine solche Forschungsbegünstigung bitten, wobei dann die Bibliothek entscheidet. Ferner besteht auch noch die Möglichkeit, daß einem Leser das Forschen gelegentlich genehmigt wird bzw. daß ihm die gewünschte, anderswo nicht erreichbare archivierte Veröffentlichung gelegentlich ausgehändigt wird.

Im Weiteren beschäftigt sich der Aufsatz mit der erwünschten organisatorischen Form des öffentlichen Dienstes, mit der Teilung der Arbeit unter dessen verschiedenen Abteilungen. Der Autor entfaltet seine Meinung in Bezug der Tätigkeit des Informationsorganismus. Die Bibliothekarische Auskunftstätigkeit ist auf drei Ebenen gedacht [allgemeine Information; fachbibliographische Auskunft; wissenschaftliche Auskunft auf dem Gebiet der Geschichts- und Literaturwissenschaft]. Auch werden die sogenannten „aktiven“ Aufgaben des Auskunftsdienstes, so die Möglichkeiten der Fachbibliographie, Themenanalyse und Fachdokumentation im Bereich der Literatur und Geschichte vorgeführt. Der Verfasser ist für die Einstellung von Fachleuten in der Information, die Wichtigkeit des in entsprechender Zahl vorhandenen Hilfspersonals unterstreichend. Er weist auf die Verbindungen des Informationsdienstes mit den Sondersammlungen hin. Für den Zuwachs der Handbibliotheken in den Lesesälen trägt das Informationspersonal Sorge, bzw. die Aufsicht der Sachordnung ist ihre Aufgabe.

Der 3. Absatz beschäftigt sich mit den Aufgaben der Verwirklichung des geplanten öffentlichen Dienstes. Nach den Berechnungen des Autors wären zu den geplanten Aufgaben — im bibliothekarischen Arbeitsbereich — etwa 68—77 Personen nötig, von denen 23—26 eine Ausbildung obersten Grades besitzen sollen. Da heute im zentralen Lese- und Auskunftsdienst insgesamt 28 Personen tätig sind, ist hier eine bedeutende Entwicklung nötig.

Hier beschäftigt sich der Aufsatz mit den neuen Betriebsstatuten für die zukünftige Bibliothekstätigkeit, und in Verbindung damit wird die günstigste Form der Anlernung des neuen Personals besprochen.

Der Aufsatz zählt die zur geplanten Tätigkeit nötigen inneren Vorbereitungen vor: die Koordinierung und Verfeinerung der Katalogen, Signaturkorrekturen, Duplizierung einzelner Kataloge.

Ausführlich wird die Vorbereitungstätigkeit für die erwünschten Handbibliotheken erörtert. Das ist die grösste Aufgabe unter den Vorarbeiten der Bibliothek. Die

Nationalbibliothek hat mit dieser Arbeit am Anfang der sechziger Jahren begonnen, dann aber — wegen Verzögerung der Bautätigkeiten abgebremst um der doppelten Arbeit vorzubeugen. Die erreichten Erfolge sind sehr bedeutend. Um 1970 waren schon etwa 53 000 Bände für die zukünftigen Handbibliotheken [ferner für die zentrale bibliographische Handbibliothek] ausgewählt bzw. erworben. Diese Zahl wuchs mit inländischen Veröffentlichungen fortlaufend, aber gewisse Bestandteile sind inzwischen schon überholt. Die Bibliothek wünscht in naher Zukunft die intensive Vorarbeitung für die Handbibliotheken wieder aufzunehmen.

